

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Σχόλια (Aṭṭhakathā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια (Sutta Piṭaka -
Aṭṭhakathā)

5. Η συλλογή των μικρών κειμένων (5. Khuddaka Nikāya -
Aṭṭhakathā)

16. Σχόλια για τη μεγάλη επεξήγηση (16. Mahāniddesa-
aṭṭhakathā)

2. Σχόλια για την επεξήγηση της ομιλίας περί της οκτάδας για τη
σπηλιά (2. Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā)

PaliVerse

2. Guhatthakasuttaniddesavannanā

Kimikulānaṃ āvāsabhāvena vammiko “vammikoti kho, bhikkhu, imassetāṃ cātumahābhūtikassa kāyassa adhivacana”ntiādīsu viya. Yatheva hi bāhirako vammiko, vamatī vantako vantussayo vantasinehasambaddhoti catūhi kāraṇehi “vammiko”ti vuccati. So hi ahinakulaundūragharagoḷikādayo nānappakāre pāṇake vamatīti vammiko. Upacikāhi vantakoti vammiko. Upacikāhi vamtivā mukhatuṇḍakehi ukkhittapaṃsucunṇena kaṭippamāṇenapi porisappamāṇenapi ussitoti vammiko. Upacikāhi vantakheḷasinehena ābaddhatāya sattasattāhaṃ deve vassantepi na vippakiriyati, nidāghepi tato paṃsumuṭṭhiṃ gahetvā tasmīṃ muṭṭhinā pīliyamāne sineho nikkhamati, evaṃ vantasinehena sambaddhoti vammiko. Evamayāṃ kāyopi “akkhimhā aggigūthako”tiādīnā nayena nānappakāraṃ asucikalimalaṃ vamatīti vammiko. Buddhapaccekabuddhakhīṇāsavā imasmīṃ attabhāve nikantipariyādānena attabhāvaṃ chaḍḍetvā gatāti ariyehi vantakotipi vammiko. Yehi cāyaṃ tīhi aṭṭhisatehi ussito nahārusambaddho maṃsāvalepano allacamma pariyonaddho chavirañjito satte vañceti, taṃ sabbaṃ ariyehi vantamevāti vantussayotipi vammiko. “Taṇhā janeti purisaṃ, cittamassa vidhāvati”ti evaṃ taṇhāya janitattā ariyehi vanteneva taṇhāsinehena sambaddho ayanti vantasinehena sambaddhotipi vammiko. Yathā ca vammikassa anto nānappakārā pāṇakā tattheva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gilānā sayanti, matā nipatanti. Iti so tesāṃ sūtigharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hoti. Evaṃ khattiyamahāsālādīnampi kāyo “ayaṃ gopitarakkhito maṇḍitapasādito mahānubhāvānaṃ kāyo”ti acintetvā chavinissitā

pāṇā cammanissitā pāṇā maṃsanissitā pāṇā nahārunissitā pāṇā aṭṭhinissitā pāṇā aṭṭhimiñjanissitā pāṇāti evaṃ kulagaṇanāya asītimattāni kimikulasahassāni antokāyasmimyeva jāyanti, uccārapassāvaṃ karonti, gelaññaena āturitāni sayanti, matāmatā nipatanti. Iti ayampi tesam pāṇānaṃ sūtigharaṃ vaccakuṭi gilānasālā susānañca hotīti “vammiko”ti saṅkhaṃ gato.

Manāpāmanāpapatanaṭṭhena nagaraṃ “sakkāyanagara”ntiādīsu viya. Rogādīnaṃ nīlabhāvena kulāvakabhāvena nīlaṃ “rogañīlaṃ pabhaṅgura”ntiādīsu viya. Paṭisandhiyā nivāsagehaṭṭhena kuṭi “pañcadvārāyaṃ kuṭikāyaṃ pasakkiyā”tiādīsu viya. Pūtibhāvena gaṇḍo “rogoṭi bhikkhave, gaṇḍoṭi bhikkhave, salloti bhikkhave, kāyassetam adhivacana”ntiādīsu viya. Bhijjanaṭṭhena kumbho “kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ veditvā”tiādīsu viya. Kāyassetam adhivacananti etaṃ vuttappakāraṃ catumahābhūtamayassa kucchitadhammānaṃ āyassa adhivacanaṃ, kathananti attho. Guhāyanti sarīrasmiṃ. Sattoti allīno. Visattoti vaṇṇarāgādivasena vividho allīno. Saṇṭhānarāgavasena āsatto. Tattheva “subhaṃ sukha”nti gahaṇavasena laggo. Attaggaṇavasena laggito. Palibuddhoti phassarāgavasena amuñcivā ṭhito. Bhittikhileti bhittiyaṃ ākoṭitakhānuke. Nāgadanteti tattheva hatthidantasadiṣe vaṅkadanḍake. Sattanti bhittikhile laggaṃ. Visattanti nāgadante laggaṃ. Āsattanti cīvaravaṃse laggaṃ. Lagganti cīvararajjuyā laggaṃ. Laggitanti pīṭhapāde laggaṃ. Palibuddhanti mañcapāde lagganti evamādinā nayena yojetabbaṃ.

Lagganādhivacananti visesena allīyanakathanaṃ. Channoti vuttappakārehi kilesehi chādito. Punappunaṃ uppattivaseṇa uparūpari channoti ucchanno. Āvutoti āvarito. Nivutoti vārito. Ophutoti avattharivā chādito. Pihitoti bhājanena ukkhalimukhaṃ viya paliguṇṭhito. Paṭicchannoti āvaṭṭo. Paṭikujjitoti adhomukhaṃ ṭhapito. Tattha tiṇapaṇṇādīhi chāditaṃ viya channo. Uchchanno nadiṃ āvaraṇasetu viya. Āvuto janasañcaraṇamaggāvaraṇaṃ viya.

Vinibaddho mānavasenāti nānāvidhena mānātimānavaseṇa nānāvidhe ārammaṇe baddho hutvā tiṭṭhati. Parāmaṭṭho diṭṭhivaseṇāti dvāsaṭṭhidiṭṭhīnaṃ vaseṇa parāmaṭṭho āmasitvā gahito. Vikkhepagato uddhaccavaseṇāti ārammaṇe asantiṭṭhanavaseṇa cittavikkhepaṃ patto upagato. Anīṭṭhaṅgato vicikicchāvaseṇāti ratanattayādīsu kaṅkhāsāṅkhātāya vicikicchāya vaseṇa sannīṭṭhānaṃ appatto. Thāmagato anusayavaseṇāti dunnīharaṇaappahīnānusayavaseṇa thirabhāvaṃ patto upagato hutvā tiṭṭhati.

Rūpūpayanti taṇhādiṭṭhūpayavaseṇa rūpaṃ upagantvā ārammaṇaṃ katvā. Viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhatīti tasmīṃ ārammaṇe rūpārammaṇaṃ viññāṇaṃ tiṭṭhantaṃ tiṭṭhati. Rūpārammaṇaṃ rūpapatīṭṭhanti rūpameva ārammaṇaṃ ālambitvā rūpameva patīṭṭhaṃ katvā. Nandūpasecananti sappīṭikataṇhodakena āsittaṃ viññāṇaṃ. Vuddhinti vuddhibhāvaṃ. Virūḷhinti javanavaseṇa uparito virūḷhibhāvaṃ. Vepullanti tadārammaṇavaseṇa vepullaṃ.

Atthi rāgoṭiādīni lobhasseva nāmāni. So hi rañjanavaseṇa rāgo, nandanavaseṇa nandī, taṇhāyanavaseṇa taṇhāti vuccati. Patīṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷhanti kammaṃ javāpetvā paṭisandhiākaḍḍhanasamatthatāya patīṭṭhitañceva virūḷhañca. Yatthāti tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ. Sabbattha vā purimaṇaṃ etaṃ bhummaṃ. Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhīti idaṃ imasmīṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatīṃ vaṭṭahetuke saṅkhāre sandhāya vuttaṃ. Yattha atthi āyatīṃ punabbhavābhiniḍḍhanti yasmīṃ ṭhāne āyatīṃ punabbhavābhiniḍḍhanti atthi. Tattha purimasuttaṃ

rūpādiārammaṇalaggaṇavasena vuttaṃ, dutiyasuttaṃ tadevārammaṇaṃ abhinandanavasena vuttaṃ, tatiyaṃ viññāṇapatiṭṭhānavasena vuttaṃ, catutthaṃ catubbidhaāhāravasena, kusalākusalaviññāṇapatiṭṭhānavasena vuttanti ñātabbaṃ.

Yebhuyyenāti pāyena. Muyhantīti mohaṃ āpajjanti. Sammuyhantīti visesena muyhanti. Sampamuyhantīti sabbākārena muyhanti. Atha vā rūpārammaṇaṃ paṭicca muyhanti, saddārammaṇaṃ paṭicca sammuyhanti, mutārammaṇaṃ paṭicca sampamuyhanti. Avijjāya andhīkatāti atṭhasu ṭhānesu aññāyā avijjāya andhīkatā. “Gatā”ti vā pāṭho, andhabhāvaṃ upagatāti attho. Pagāḷhoti pavitṭho. Ogāḷhoti heṭṭhābhāgaṃ pavitṭho. Ajjhogāḷhoti adhiogāhitvā avattharivā visesena pavitṭho nimuggoti adhomukhaṃ hutvā pavitṭho. Atha vā dassanaṃsaggena ogāḷho. Savanaṃsaggena ajjhogāḷho. Vacanaṃsaggena nimuggo. Sappurisaṃsaggavirahito vā ogāḷho. Saddhammasevanavirahito vā ajjhogāḷho. Dhammānudhammapaṭipattivirahito vā nimuggo.

Vivekāti vivitti, viviccaṃ vā viveko. Tayoti gaṇanaparicchedo. Kāyavivekoti kāyena vivitti, vinā apasakkaṃ. Cittavivekādisupi eseṇa nayo. Idha bhikkhūti imasmiṃ sāsane. Saṃsāre bhayaṃ ikkhanato bhikkhu. Vivittanti suññaṃ, appasaddaṃ appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya vibhaṅge “vivittanti santike cepi senāsaṃ hoti, tañca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivitta”nti vuttaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsaṃ, mañcapīṭhādīnametamadhivacanaṃ. Tenāha -

“Senāsananti mañcopi senāsaṃ, pīṭhampi... bhisipi... bibbohanampi... vihāropi... aḍḍhayogopi... pāsādopi... atṭopi... mālopi... leṇampi... guhāpi... rukkhāmūlapi... veḷugumbopi... yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsaṃ”nti.

Api ca vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhāti idaṃ vihārasenāsaṃ nāma. Mañco pīṭhaṃ bhisī bibbohananti idaṃ mañcapīṭhasenāsaṃ nāma. Cimilikā cammakhaṇḍo tiṇasanthāro paṇṇasanthāroti idaṃ santhataṃsenāsaṃ nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, idaṃ okāsaṃsenāsaṃ nāmāti evaṃ catubbidhaṃ senāsaṃ hoti. Taṃ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Idha panassa sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikasenāsaṃ dassento “araññaṃ rukkhāmūla”ntiādimāha. Tattha araññaṃ “nikkhamitvā bahi indakhīlā sabbametaṃ arañña”nti idaṃ bhikkhunīnaṃ vasena āgataṃ. “Āraññaṃ nāma senāsaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti idaṃ pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkaṇaṃ visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttaṃ. Rukkhāmūlanti yaṃkiñci santacchāyaṃ vivittaṃ rukkhāmūlaṃ. Pabbatanti selaṃ. Tattha hi udakasonḍisu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhacchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījiyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. Kandaranti kaṃ vuccati udakaṃ, tena dāritaṃ, udakena bhinnaṃ pabbatapadesaṃ. Yaṃ “nadītumba”ntipi “nadīkuñja”ntipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭasadisā vālukā hoti, matthake maṇivitānaṃ viya vanagahanaṃ, maṇikhandhasadisā udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruṃya pāṇīyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā vālukaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. Giriguhanti dvinnaṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmiṃyeva vā umaṇgasadisā mahāvivaraṃ. Susānalakkaṇaṃ visuddhimagge vuttaṃ.

Vanapatthanti gāmaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ

adhivacana’’ntiādi. Abbhokāsanti acchannaṃ. Ākaṅkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. Palālapuñjanti palālarāsiṃ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkadḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Sabbametaṃ sandhāya vuttaṃ ‘’kāyena vivitto viharatī’’tiādi. Eko caṅkamaṃ adhiṭṭhāti pavattayatīti vuttaṃ hoti. Iriyatīti iriyāpathaṃ vattayati. Vattatīti iriyāpathavuttiṃ uppādeti. Pāletīti iriyāpathaṃ rakkhati. Yapetīti yapayati. Yāpetīti yāpayati.

Paṭhamam jhānaṃ samāpannassāti kusalaṃ jhānaṃ samaṅgissa. Nīvaraṇehi cittaṃ vivittanti upacārena nīvaraṇehi vivittampi samānaṃ antoappanāyaṃ suṭṭhu vivittaṃ nāma hotīti dassetuṃ ‘’paṭhamam jhānaṃ samāpannassa nīvaraṇehi cittaṃ vivittaṃ hotī’’ti vuttaṃ. Eeva nayo vitakkavicārapītisukhadukkhehi dutiyatatiyacatutthajjhānāni samāpannānanti. Rūpasaññāyāti kusalavipākakiriyavasena pañcadasannaṃ rūpāvacaraṃ jhānaṃ saññāya. Paṭighasaññāyāti cakkhurūpādisaṅghaṭṭanena uppannāya kusalākusalavipākavasena dvipañcaviññāṇasaṅkhātāya paṭighasaññāya ca. Nānattasaññāyāti nānārammaṇe pavattāya catucattālīsakāmāvacarasaññāya ca cittaṃ vivittaṃ hoti suññaṃ hoti.

Ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassāti ettha nāssa antoti anantaṃ, ākāsaṃ anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcaṃ, taṃ ākāsānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṃ sasampayuttadhammaṃ jhānaṃ devānaṃ devāyatanaṃ mivāti ākāsānañcāyatanaṃ, kaṣiṇugghāṭimākāsārammaṇajhānaṃ setaṃ adhivacanaṃ. Taṃ ākāsānañcāyatanaṃ samāpannassa kusalaṃ kiriyajhānaṃ samāpannassa. Rūpasaññāyāti saññāsīsenā rūpāvacaraṃ jhānato ceva tadārammaṇato ca. Rūpāvacaraṃ jhānampi hi ‘’rūpa’’nti vuccati ‘’rūpī rūpāni passatī’’tiādīsu, tassa ārammaṇampi ‘’bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī’’tiādīsupi. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsenā rūpāvacaraṃ jhānaṃ setaṃ adhivacanaṃ. Rūpe saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpaṃ nāmaṃ vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkaṣiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetam adhivacananti veditabbaṃ. Etāya kusalaṃ vipākakiriyāvasena pañcadasavidhāya jhānaṃ saṅkhātāya rūpasaññāya. Etāya ca pathavīkaṣiṇādivasena aṭṭhavidhāya ārammaṇasaṅkhātāya rūpasaññāya.

Paṭighasaññāyāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena samuppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Yathāha - ‘’tatha katamā paṭighasaññā? Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññā phoṭṭhabbasaññā, imā vuccanti paṭighasaññāyo’’ti. Tā kusalavipākā pañca akusalavipākā pañcāti etāya paṭighasaññāya.

Nānattasaññāyāti nānatte gocare pavattāya saññāya, nānattāya vā saññāya. Yathāha - ‘’tatha katamā nānattasaññā? Asamāpannassa manodhātusaṅgissa vā manoviññāṇadhātusaṅgissa vā saññā sañjānaṇā sañjānitattaṃ, imā vuccanti nānattasaññāyo’’ti evaṃ vibhaṅge vibhajitvā vuttā. Tā idha adhippetā. Asamāpannassa manodhātumanoviññāṇadhātusaṅgahitā saññā rūpasaddātibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti. Yasmā cesā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā ‘’nānattasaññā’’ti vuttā, tāya nānattasaññāya.

Cittam vivittam hotīti ākāsānañcāyatanam samāpannassa rūpasaññāpaṭighasaññānānattasaññāsaṅkhātāhi saññāhi jhānacittam vivittam hoti vinā hoti apasakkanam hoti. Viññāṇaṇcāyatananti etadeva viññāṇam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti viññāṇaṇcāyatanam, ākāse pavattaviññāṇārammaṇassa jhānassetam adhivacanam. Tam jhānam samāpannassa vuttappakārāya ākāsānañcāyatanasaññāya cittam vivittam hoti.

Ākiñcaññāyatananti ettha pana nāssa kiñcananti akiñcanam, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭham natthīti vuttam hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññam, ākāsānañcāyatanaviññāṇāpagamassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassāti ākiñcaññāyatanam, ākāse pavattitaviññāṇāpagamārammaṇajhānassetam adhivacanam. Tam ākiñcaññāyatanam samāpannassa tāya viññāṇaṇcāyatanasaññāya cittam vivittam.

Nevasaññānāsaññāyatananti ettha pana yāya saññāya bhāvato tam “nevasaññānāsaññāyātana”nti vuccati, yathāpaṭipannassa sā saññā hoti, tam tāva dassetum vibhaṅge “nevasaññānāsaññā”ti uddharitvā taññeva “ākiñcaññāyatanam santato manasi karoti, saṅkhārāvasesasamāpattiṃ bhāveti, tena vuccati nevasaññānāsaññā”ti vuttam. Tattha santato manasi karotīti “santovatāyam samāpatti, yatra hi nāma natthibhāvampi ārammaṇam karitvā vasatī”ti evaṃ santārammaṇatāya nam “santā”ti manasi karoti. Tam nevasaññānāsaññāyatanam appetvā nisinnassa tāya ākiñcaññāyatanasaññāya jhānacittam suññam hoti.

Sotāpannassāti sotāpattiphalam pattassa. Sakkāyadiṭṭhiyāti vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā. Vicikicchāyāti aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya. Silabbataparāmāsāti “sīlena suddhi, vatena suddhī”ti parāmasitvā uppajjanakadiṭṭhi. Diṭṭhānusayāti appahīnaṭṭhena santāne anusayakā diṭṭhānusayā. Tathā vicikicchānusayā. Tadekaṭṭhehi cāti tehi sakkāyadiṭṭhiādīhi ekato ṭhitehi ca. Upatāpenti vibādhehi cāti kilesā, tehi sakkāyadiṭṭhiyādikilesehi cittam vivittam suññam hoti. Ettha “tadekaṭṭha”nti duvidham ekaṭṭham pahānekaṭṭham sahajekaṭṭhañca. Apāyagamanīyā hi kilesā yāva sotāpattimaggena na pahīyanti, tāva diṭṭhivicikicchāhi saha ekasmiṃ puggale ṭhitāti pahānekaṭṭhā. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhivicikicchā eva āgatā. Anusayesu diṭṭhānusayavicikicchānusayā āgatā. Sesā pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti aṭṭha kilesā diṭṭhivicikicchāhi saha pahānekaṭṭhā hutvā dvīhi anusayehi saddhiṃ sotāpattimaggena pahīyanti. Rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha vicikicchā pahīnā, diṭṭhānusayavicikicchānusayehi saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā saha vicikicchāya ca saha ekekasmiṃ citte ṭhitā avasesakilesā.

Sotāpattimaggena hi cattāri diṭṭhisahagatāni vicikicchāsahagatañcāti pañca cittāni pahīyanti. Tattha dvīsu diṭṭhisampayuttaasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho thinam uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, vicikicchāsahagatacittē pahīyamāne tena sahajāto moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. Tehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittam vivittam hotīti maggacittam viviccati, phalacittam vivittam viyuttam apasakkitaṃ suññam hotīti attho.

Sakadāgāmiṣṣa oḷārikā kāmarāgasaññojanāti oḷārikabhūtā kāyadvāre vītikkamassa paccayabhāvena thūlabhūtā methunarāgasāṅkhātā saññojanā. So hi kāmabhave saññojetīti “saññojana”nti vuccati. Paṭighasaññojanāti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭihaññatīti “paṭigha”nti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti anusayā. Aṇusahagatāti sukhumabhūtā kāmarāgasaññojanā paṭighasaññojanā aṇusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayāti appahīnaṭṭhena santāne anusayanavasena sukhumabhūtā kāmarāgapaṭighānusayā. Tadekaṭṭhehi cāti vuttatthehi duvidhekaṭṭhehi kilesehi cittaṃ vivittaṃ suññaṃ hoti.

Arahatoti kilesārīnaṃ hatattā “arahā”ti laddhanāmassa. Rūparāgāti rūpabhave chandarāgā. Arūparāgāti arūpabhave chandarāgā. Mānāti arahattamaggavajjhā mānā eva. Tathā uddhaccaavijjāmānānusayādayo arahattamaggavajjhā. Etesu uṇṇatilakkhaṇo māno. Avūpasamalakkhaṇaṃ uddhaccaṃ. Andhabhāvalakkhaṇā avijjā. Rūparāgaarūparāgavasena pavattā bhavarāgānusayā. Tadekaṭṭhehi cāti tehi ekato ṭhitehi ca kilesehi. Bahiddhā ca sabbanimittehi ajjhattacittasantāne akusalakkhandhe upādāya “bahiddhā”ti saṅkhaṃ gatehi ajjhattaṃ muñcitvā bahiddhā pavattehi sabbasaṅkhāranimितtehi maggacittaṃ viviccati vinā hoti apasakkati, phalacittaṃ vivittaṃ viyuttaṃ apasakkitaṃ hoti.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṃ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ abhāvo hoti, duttiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṃ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānaṃ abhāvo hoti. Cittavivekoti mahaggatalokuttaracittānaṃ kilesehi suññaṃ abhāvo, tucchabhāvoti attho.

Upadhivivekoti kilesakkhandhaabhisaṅkhārasaṅkhātānaṃ upadhīnaṃ suññaṃ abhāvo. Upadhiṃ tāva dassetuṃ “upadhi vuccanti kilesā cā”tiādimāha. Rāgādayo yassa uppajjanti, taṃ upatāpenti vibādhetīti kilesā ca. Upādānagocarā rūpādayo pañcakkhandhā ca. Upādānasambhūtā puññaṃ puññaāneñjābhisaṅkhārā ca. Amatanti natthi etassa maraṇasaṅkhātānaṃ matanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ. Saṃsārayonigatiupapattiviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu saṃsibbati vinatīti taṇhā “vāna”nti vuccati, taṃ tattha natthīti nibbānaṃ. Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikāya apagatasarīrānaṃ. Nekkhammābhiraṭānanti nekkhamme kāmādito nikkhante paṭhamajjhānādiḷe abhiraṭānaṃ tanninnānaṃ. Paramavodānappattānanti uttamaparisuddhabhāvaphalaṃ pāpuṇitvā ṭhitānaṃ. “Upakkilesābhāvena parisuddhacittānaṃ, kilesehi muttabhāvena paramavodānappattānaṃ. Vikkhambhanappahānena parisuddhacittānaṃ, samucchedappahānena paramavodānappattāna”nti evameke vaṇṇayanti. Nirūpadhīnanti vigatūpadhīnaṃ. Visaṅkhāragatānanti saṅkhārāmmaṇaṃ cajitvā vigatasāṅkhāraṃ nibbānaṃ ārammaṇavasena upagatānaṃ. Visaṅkhāragataṃ cittanti etthapi hi nibbānameva “visaṅkhāra”nti vuttaṃ.

Vidūreti vividhe dūre. Suvidūreti suṭṭhu vidūre. Na santiketi na samīpe. Na sāmantaṭi na ekapasse. Anāsanneti anaccantasamīpe. Vivekaṭṭhetti atidūre, vigateti attho. Tādisoti taṃsadiso. Tassaṇṭhitoti tena ākārena ṭhito. Tappakāroṭi tena pakārena ṭhito.

Tappaṭibhāgoti taṃkoṭṭhāsiko. Atha vā “attabhāvaguhāya laggabhāvena tādiso. Kilesehi channabhāvena tassaṇṭhito. Mohanasmiṃ pagāḷhabhāvena tappakāro. Tīhi vivekehi dūrabhāvena tappaṭibhāgoti evameke vaṇṇayanti.

Duppahāyāti sukhena pahātabbā na honti. Duccajjāti sukhena jahitum na sakkā. Dupparicajjāti sabbākārena jahitum na sakkā. Dunnimadayāti nimmadam amadam katum na sakkā. Dubbiniveṭhayāti viniveṭhanam mocanam katum na sakkā. Duttarāti uttaritvā atikkantum na sakkā. Duppatarāti visesetvā taritum na sakkā. Dussamatikkamāti dukkhena atikkamitabbā. Dubbinivattāti nivattetum dukkhā. Atha vā “pakativasena dupparicajjā. Goṇapatāsam viya dunnimadayā. Nāgapāsam viya dubbiniveṭhayā. Gimhasamaye marukantāram viya duttarā duppatarā. Byagghapariggahitā aṭavī viya dussamatikkamā. Samuddavīci viya dubbinivattāti evameke vaṇṇayanti.

8. Evaṃ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā puna tathāvidhānam sattānam dhammatam āvi karonto “icchānidānā”tiādigāthamāha. Tattha icchānidānāti taṇhāhetukā. Bhavasātabaddhāti sukhavedanādimhi bhavasātena baddhā. Te duppamuñcāti te bhavasātavatthubhūtā dhammā. Te vā tattha baddhā icchānidānā sattā duppamocayā. Na hi aññamokkhāti aññe ca mocetum na sakkonti. Kāraṇavacanam vā etaṃ. Te sattā duppamuñcā. Kasmā? Yasmā aññena mocetabbā na honti. Yadi sattā muñceyyum, sakena thāmena muñceyyunti ayamassa attho. Pacchā pure vāpi apekkhamānāti anāgate atīte vā kāme apekkhamānā. Ime va kāme purime va jappanti ime vā paccuppanne kāme purime vā duvidhepi atītānāgate balavataṇhāya patthayamānā. Imesaṅca dvinnam padānam “te duppamuñcā na hi aññamokkhā”ti imināva saha sambandho veditabbo. Itarathā apekkhamānā jappam kiṃ karonti, kiṃ vā katāti na paññāyeyyum.

Bhavasātabaddhāti bhava sātānam bhavasātānam, tena bhavasātena sukhassādena baddhā hutvā ṭhitā. Taṃ bhājetvā dassetum “ekaṃ bhavasātānam -sukhā vedanā”tiādimāha. Yobbanabhāvo yobbaññam. Arogabhāvo ārogyam. Jīvitindriyassa pavattabhāvo jīvitam. Lābhoti catunnam paccayānam lābho. Yasoti parivāro. Pasaṃsāti kitti. Sukhanti kāyikacetasiṃ sukham. Manāpikā rūpāti manavaḍḍhanakā rūpā. Sesesupi eseṇa nayo.

Cakkhusampadāti cakkhusa sampadā. “Mayham cakkhu sampannam maṇivimāne ugghāṭitasīhapañjaram viya khāyatī”ti uppannam sukhassādam sandhāya “cakkhusampadā”ti vuttam. Sotasampadādīsipi eseṇa nayo. Sukhāya vedanāya sātābaddhā...pe... vibaddhāti vividhākārena baddhā. Ābaddhāti visesena ādito baddhā. Laggāti ārammaṇena saddhiṃ appitā. Laggitāti nāgadante phāṇitavārako viya laggitā. Yamettha ca avuttam, taṃ satto visattotiādimhi vuttanayena gahetabbam.

Na hi aññamokkhāti na parehi mokkhā. Te vā bhavasātavattū duppamuñcāti bhava sukhassādavattubhūtā dhammā te muñcitum dukkhā. Sattā vā etto dummocayāti sattā eva vā etasmā bhavasātavattuto mocetum dukkhā.

Duruddharāti uddharitum dukkhā. Dussamuddharāti samantato chinnataṇe narakāvāṇe patito viya uddham katvā uddharitum dukkhā. Dubbuṭṭhāpayāti utṭhāpetum dukkhā. Dussamuṭṭhāpayāti sukhumaattabhāvam pathaviyam patiṭṭhāpanam viya ussāpetum ativiya dukkhā.

Te attanā palipapalipannāti gambhīrakaddame yāva sīsato nimuggā na sakkonti. Paraṃ palipapalipannaṃ uddharitunti aparaṃ tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharitvā thale patiṭṭhāpetuṃ na sakkonti. So vata cundāti soti vattabbākārapuggalaniddeso. Tassa “yo”ti imaṃ uddesavacanaṃ āharitvā yo attanā palipapalipanno, so vata, cunda, paraṃ palipapalipannaṃ uddharissatīti. Evaṃ sesapadesu sambandho veditabbo. Palipapalipannoti gambhīrakaddame nimuggo vuccati. Yathā, cunda, koci puriso yāva sīsato gambhīrakaddame nimuggo, parampi tatheva nimuggaṃ hatthe vā sīse vā gahetvā uddharissatīti netam ṭhānaṃ vijjati. Na hi tam kāraṇamatthi, yena so tam uddharitvā thale patiṭṭhāpeyyāti. Adanto avinīto aparinibbutoti ettha pana anibbisevanatāya adanto. Asikkhitavinayatāya avinīto. Anibbutakilesatāya aparinibbutoti veditabbo. So tādiso paraṃ damessati nibbisevanaṃ karissati, vinessati tisso sikkhā sikkhāpessati. Parinibbāpessati tassa kilese nibbāpessati.

Natthañño kocīti añño koci puggalo mocetuṃ samattho natthi. Sakena thāmenāti attano ñāṇathāmena. Balenāti ñāṇabalena. Vīriyenāti ñāṇasampayuttacetasikavīriyena. Purisaparakkamenāti paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanena mahantavīriyena.

Nāhaṃ sahissāmīti ahaṃ na sahissāmi na sakkomi, na vāyamissāmīti vuttaṃ hoti. Pamocanāyāti pamocetuṃ. Kathaṃkathinti sakaṅkhaṃ. Dhotakāti ālapanam. Taresīti tareyyāsi.

“Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attanā saṃkilissati;
Attanā akataṃ pāpaṃ, attanāva visujjhati;
Suddhī asuddhi paccattaṃ, nāñño aññaṃ visodhaye”ti. -

Etthāyamattho - yena attanā akusalaṃ kammaṃ kataṃ hoti, so catūsu apāyesu dukkhaṃ anubhavanto attanāva saṃkilissati. Yena pana attanā akataṃ pāpaṃ, so sugatiñceva agatiñca gacchanto attanāva visujjhati. Kusalakammasaṅkhātā suddhi akusalakammasaṅkhātā ca asuddhi paccattaṃ kāraṇasattānaṃ attaniyeva vipaccati. Añño puggalo aññaṃ puggalaṃ na visodhaye neva visodheti, na kilesetīti vuttaṃ hoti.

Tiṭṭhateva nibbānanti amatamahānibbānaṃ tiṭṭhatiyeva. Nibbānagāmimaggoti pubbhāgavipassanāto paṭṭhāya ariyamaggo. Tiṭṭhāmahaṃ samādapetāti ahaṃ gaṇhāpetā patiṭṭhāpetā tiṭṭhāmi. Evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānāti mayā evaṃ ovadiyamānā evaṃ anusāsiyamānā. Ettha uppanne vatthusmiṃ vadanto ovadati nāma, anuppanne vatthusmiṃ anusāsanto “ayasopi te bhavissatī”tiādivasena anāgataṃ dassento anusāsati nāma. Sammukhā vadantopi ovadati nāma, parammukhā dūtasāsaṇaṃ vā pesento anusāsati nāma. Sakim vadantopi ovadati nāma, punappunaṃ vadanto anusāsati nāma. Ovadanto eva vā anusāsati nāma. Appekacceti api ekacce, eketi attho. Accantaniṭṭhaṃ nibbānaṃ ārādhentīti khayavayasaṅkhātāṃ antaṃ atītanti accantaṃ, accantañca taṃ sabbasaṅkhārānaṃ appavattiṭṭhānattā niṭṭhañcāti accantaniṭṭhaṃ, ekantaniṭṭhaṃ, satataniṭṭhanti attho. Taṃ accantanibbānaṃ ārādhenti sampādentī. Nārādhentīti na sampādentī, na paṭilabhantīti attho. Ettha kyāhanti etesu kim ahaṃ, kim karomīti attho. Maggakkhāyīti paṭipadāmaggakkhāyī. Ācikkhati katheti. Attanā paṭipajjamānā muñceyyunti paṭipajjantā mayaṃ muñceyyuṃ.

Atītaṃ upādāyāti atītaṃ paṭicca. Kathaṃ pure apekkhaṃ karotīti kena pakārena ikkhaṃ olokaṇaṃ karoti. Evaṃrūpo ahoṣinti dīgharassa aṇukathulādivasena evaṃjātiko evarūpo abhaviṃ. Tattha nandiṃ samannānetīti tasmīṃ rūpārammaṇe taṇhaṃ sammā ānayaṭi upaneti. Vedanādīsupi eseṇa nayo.

“Iti me cakkhū”tiādayo vatthuārammaṇavasena taṇhuppattiṃ dassento āha. Iti rūpātīti evaṃ rūpā itī. Tattha chandarāgapāṭibaddhanti tesu cakkhurūpesu dubbalasaṅkhāto chando ca balavasaṅkhāto rāgo ca, tena chandarāgena paṭibaddhaṃ allīnaṃ. Viññāṇanti javanacittaṃ. Chandarāgapāṭibaddhattā viññāṇassāti tassa javanaviññāṇassa chandarāgena baddhabhāvā. Tadabhinandatīti taṃ ārammaṇaṃ taṇhāvasena abhinandati.

Yānissa tānīti yāni assa tāni. Pubbeti atīte. Saddhanti ekato. Hasitalapitakīlītānīti dantavidaṃsādihasitāni ca, vacībhedaṃ katvā lapitāni ca, kāyakhiddādīkīlītāni ca. Tadassādetīti taṃ assādayati assādaṃ vindati sādīyati. Taṃ nikāmetīti taṃ nikāmayati paccāsīsatī. Vittīṃ āpajjatīti tuṭṭhiṃ pāpuṇāti.

Siyanti bhaveyyaṃ. Appaṭiladdhassa paṭilābhāyāti appattassa pāpuṇanattāya. Cittaṃ paṇidhatīti cittaṃ ṭhapeti. Cetaso paṇidhānapaccayāti cittassa ṭhapanakāraṇā.

Sīlena vāti pañcasīlādisīlena vā. Vatena vāti dhutaṅgasamādānena vā. Tapena vāti vīriyasamādānena vā. Brahmācariyena vāti methunaviratiyā vā. Devo vāti mahānubhāvo devarājā vā. Devaṇṇātaro vāti tesāṃ aṇṇātaro vā.

Jappantāti guṇavasena kathentā. Pajappantāti pakārena kathentā. Abhijappantāti viṣesena kathentā, upasaggavasena vā vaḍḍhitaṃ.

9. Evaṃ paṭhamagāthāya “dūre vivekā hi tathāvidho”ti sādhetvā dutiyagāthāya ca tathāvidhānaṃ dhammataṃ āvi katvā idāni tesāṃ pāpakaraṇaṃ āvi karonto “kāmesu giddhā”ti gāthamāha.

Tassattho - te sattā kāmesu paribhogataṇhāya giddhā, pariyesanādimanuyuttattā pasutā, sammohamāpannattā pamūḷhā, avagamanatāya macchariyatāya buddhādīnaṃ vacanaṃ anādiyatāya ca avadāniyā, kāyavisamādimhi visame nivīṭṭhā, antakāle maraṇadukkhūpanītā, “kiṃsu bhavissāma ito cutāse”ti paridevayantīti.

Giddhāti kāmarāgena giddhā. Gadhitāti saṅkapparāgena paccāsīsamānā hutvā gadhitā. Mucchitāti kāmataṇhāya mucchāparetā. Ajjhosannāti kāmanandiyā adhiosannā ajjhotthaṭā. Laggāti kāmāsinehena allīnā. Laggitāti kāmapariḷāhena ekībhūtā. Palibuddhāti kāmasaṇṇāya āvaṭṭitā. Atha vā “diṭṭhidassane giddhā. Abhiṇhadassane gadhitā. Saṃsaggakiriyasmiṃ mucchitā. Vissāsakiriyasmiṃ ajjhosannā. Sinehavaḷaṇṇasmiṃ laggā. Dvayaṃdvayasamāpattimhi laggitā. Aparāparaṃ amuñcamānā hutvā palibuddhā”ti evameke vaṇṇayanti.

Esantīti paccāsīsanti. Gavesantīti maggayanti. Pariyesantīti sabbākārena icchanti patthenti. Atha vā diṭṭhārammaṇe subhāsubhaṃ atthi, natthīti esanti. Subhāsubhārammaṇe paccakkhaṃ katvā vaḷaṇṇanattāya piyaṃ karontā gavesanti. Cittavasena esanti. Payogavasena gavesanti. Karaṇavasena pariyesanti. Te duvidhe kāme paṭicca otarivā carantīti taccarītā. Te ca kāme bahulaṃ yebhuyyena vaḍḍhenti pavattayantīti tabbahulā. Te ca kāme garuṃ katvā rahantīti taggarukā. Tesu kāmesu ninnā namitā hutvā vasantīti tanninnā. Tesu kāmesu sanninnā hutvā vasantīti

tapponā. Tesu kāmesu avalambitā hutvā tesuyeva namitā vasantīti tappabbhārā. Tesu kāmesu avattharivā mucchāparetappasaṅgā hutvā vadantīti tadadhimuttā. Te ca kāme adhipatiṃ jeṭṭhakam katvā vasantīti tadadhipateyyā. Atha vā “ārammaṇassa iṭṭhabhāvena taccarītā. Ārammaṇassa kantabhāvena tabbahulā. Ārammaṇassa manāpabhāvena taggarukā. Ārammaṇassa piyabhāvena tanninnā. Ārammaṇassa kāmupasaṃhitabhāvena tapponā. Ārammaṇassa rajanīyabhāvena tappabbhārā. Ārammaṇassa mucchanīyabhāvena tadadhimuttā. Ārammaṇassa bandhanīyabhāvena tadadhipateyyā”ti evameke vaṇṇayanti.

Rūpe pariyasantītiādīsu pariyasantīti aladdhassa lābhāya esanavasena. Paṭilabhanīti hatthagatavasena. Paribhuñjantīti vaḷaṇṇanavasena vuttanti ñātibbaṃ. Kalahaṃ vivādaṃ karotīti kalahakārako. Tasmīṃ niyuttoti kalahapasuto. Kammakārakādīsipi ese va nayo. Gocare carantoti vesiyādigocare, satipaṭṭhānādigocare vā caramāno. Tesu niyutto gocarapasuto. Ārammaṇūpanijjhānavasena jhānaṃ assa atthīti jhāyī. Tasmīṃ niyutto jhānapasuto.

Avagacchantīti apāyaṃ gacchanti. Maccharinoti sakasampattiṃ niguhantā. Vacananti kathanaṃ. Byapathanti vākyapathaṃ. Desananti vissajjanaovādaṃ. Anusiṭṭhinti anusāsaniṃ. Nādiyantīti na gaṇhanti na garuṃ karonti. “Na paṭissantī”ti vā pāṭho, soye va attho. Vatthuto macchariyadassanattaṃ “pañca macchariyāni āvāsamacchariya”ntiādi vuttaṃ. Tattha āvāse macchariyaṃ āvāsamacchariyaṃ. Sesapadesupi ese va nayo.

Āvāso nāma sakalārāmaṇopi pariveṇampi ekovarakopi rattitṭhānādīni. Tesu vasantā sukhaṃ vasanti, paccaye labhanti. Eko bhikkhu vattasampannasseva pesalassa bhikkhuno tattha āgamaṇaṃ na icchatī, āgatopi “khippaṃ gacchatū”ti cintesi, idaṃ āvāsamacchariyaṃ nāma. Bhaṇḍanakārakādīnaṃ pana tattha vāsaṃ anicchato āvāsamacchariyaṃ nāma na hoti.

Kulanti upaṭṭhākakulampi ñātikulampi. Tattha aññaṃ upasaṅkamaṇaṃ anicchato kulamacchariyaṃ hoti. Pāpappuggalassa pana upasaṅkamaṇaṃ anicchatopi macchariyaṃ nāma na hoti. So hi tesam pasādabhedāya paṭipajjati. Pasādaṃ rakkhituṃ samatthasseva pana bhikkhuno tattha upasaṅkamaṇaṃ anicchato macchariyaṃ nāma hoti.

Lābhoti catupaccayalābhova. Taṃ aññaṃ sīlavanteyeva labhante “mā labhatū”ti cintentassa lābhamacchariyaṃ hoti. Yo pana saddhādeyyaṃ vinipāṭeti, aparibhogadupparibhogādivasena vināseti, pūtibhāvaṃ gacchantampi aññaṃ na deti, taṃ disvā “sace imaṃ esa na labheyya, añño sīlavā labheyya, paribhogaṃ gaccheyyā”ti cintentassa macchariyaṃ nāma natthi.

Vaṇṇo nāma sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha sarīravaṇṇe maccharī “paro pāsādiko rūpavā”ti vutte taṃ na kathetukāmo hoti. Guṇavaṇṇamaccharī parassa sīlena dhutaṅgena paṭipadāya ācārena vaṇṇaṃ na kathetukāmo hoti.

Dhammoti pariyattidhammo ca paṭivedhadhammo ca. Tattha ariyasāvakā paṭivedhadhammaṃ na maccharāyanti, attanā paṭividdhadhamme sadevakassa lokassa paṭivedhaṃ icchanti. Taṃ pana paṭivedhaṃ “pare jānantū”ti icchanti, tantidhammeyeva pana dhammacchariyaṃ nāma hoti. Tena samannāgato puggalo yaṃ guḷhaṃ ganthaṃ vā kathāmaggaṃ vā jānāti, taṃ aññaṃ na jānāpetukāmo hoti. Yo pana puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena

dhammaṃ vā upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti, ayaṃ dhammaccharī nāma na hoti. Tattha ekacco puggalo lolo hoti, kālena samaṇo hoti, kālena brāhmaṇo, kālena nigaṇṭho. Yo hi bhikkhu “ayaṃ puggalo paveniāgataṃ tantim saṇhaṃ sukhumaṃ dhammantaraṃ bhinditvā āluḷessatī”ti na deti, ayaṃ puggalaṃ upaparikkhitvā dhammānuggahena na deti nāma. Yo pana “ayaṃ dhammo saṇho sukhumo, sacāyaṃ puggalo gaṇhissati, aññaṃ byākaritvā attānaṃ āvi katvā nassissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaṃ upaparikkhitvā puggalānuggahena na deti nāma. Yo pana “sacāyaṃ imaṃ dhammaṃ gaṇhissati, amhākaṃ samayaṃ bhindituṃ samattho bhavissatī”ti na deti, ayaṃ dhammaccharī nāma hoti.

Imesu pañcasu macchariyesu āvāsamacchariyena tāva yakkho vā peto vā hutvā tasseva āvāsassa saṅkāraṃ sīsena ukkhipitvā vicarati. Kulamacchariyena tasmim kule aññesaṃ dānamānanādīni karonte disvā “bhinnaṃ vatidaṃ kulaṃ mamā”ti cintayato lohitampi mukhato uggacchati, kucchivirecanampi hoti, antānipi khaṇḍākhaṇḍāni hutvā nikkhamanti. Lābhamacchariyena saṅghassa vā gaṇassa vā santake lābhe maccharāyitvā puggalikaparibhogaṃ viya paribhuñjitvā yakkho vā peto vā mahāajagaro vā hutvā nibbattati. Sarīravaṇṇaguṇavaṇṇamaccharena pana pariyaṭṭidhammacchariyena ca attanova vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇe “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadanto pariyaṭṭidhammañca kassaci kiñci adento dubbaṇṇo ceva eḷamūgo ca hoti.

Api ca āvāsamacchariyena lohagehe paccati, kulamacchariyena appalābho hoti, lābhamacchariyena gūthaniraye nibbattati, vaṇṇamacchariyena bhava bhava nibbattassa vaṇṇo nāma na hoti, dhammacchariyena kukkuḷaniraye nibbattatīti.

Maccharāyanavasena macchariyaṃ. Maccharāyanākāro maccharāyanā. Maccharena ayitassa maccherasamaṅgino bhāvo maccharāyitattaṃ. “Mayhameva hontu, mā aññassā”ti sabbāpi attano sampattiyo byāpetuṃ na icchatīti viviccho, vivicchassa bhāvo vevicchaṃ, mudumacchariyassettaṃ nāmaṃ. Kadariyo vuccati anādaro, tassa bhāvo kadariyaṃ, thaddhamacchariyassettaṃ nāmaṃ. Tena hi samannāgato puggalo parampi paresaṃ dadamānaṃ nivāreti. Vuttampi cetaṃ -

“Kadariyo pāpasaṅkappo, micchādiṭṭhianādaro;
Dadamānaṃ nivāreti, yācamānāna bhojana”nti.

Yācake disvā kaṭukabhāvena cittaṃ añcati saṅkocetīti kaṭukañcuko, tassa bhāvo kaṭukañcukatā. Aparo nayo - kaṭukañcukatā vuccati kaṭacchuggāho. Samatittikapuṇṇāya hi ukkhaliyā bhattaṃ gaṇhanto sabbatobhāgena saṅkuṭitena aggakaṭacchunā gaṇhāti pūretvā gahetuṃ na sakkoti, evaṃ maccharipuggalassa cittaṃ saṅkucati, tasmim saṅkucite kāyopi tatheva saṅkucati paṭikuṭati paṭinivaṭṭati na sampasāriyatīti maccheraṃ “kaṭukañcukatā”ti vuttaṃ.

Aggahitattaṃ cittassāti paresaṃ upakārakaraṇe dānādinā ākārena yathā na sampasāriyati, evaṃ āvaritvā gahitabhāvo cittassa. Yasmā pana maccharipuggalo attano santakaṃ paresaṃ adātukāmo hoti, parasantakaṃ gaṇhitukāmo. Tasmā “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā”ti pavattivasenassa attasampattinigūhanalakkhaṇatā parasampattiggahaṇalakkhaṇatā ca veditabbā.

Khandhamacchariyampi macchariyanti attano pañcakkhandhasaṅkhātāṃ upapattibhavaṃ aññehi asādhāraṇaṃ “acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassā”ti pavattaṃ macchariyaṃ khandhamacchariyaṃ nāma. Dhātuāyatanaṃ macchariyesupi

eseva nayo. Gāhoti gāhanicchayavasena gahaṇaṃ. Avadaññutāyāti
sabbaññubuddhānampi kathitaṃ ajānanabhāvena. Yācakānaṃ adadamāno hi tehi
kathitaṃ na jānāti nāma. Janā pamattāti sativippavāsā janā. Vacananti
saṅkhepavacanāṃ. Byappathanti vitthāravacanāṃ. Desananti upamaṃ dassetvā
atthasandassanavacanāṃ. Anusiṭṭhinti punappunaṃ saṃlakkhāpanavacanāṃ. Atha
vā dassetvā kathanaṃ vacanaṃ nāma. Gaṇhāpetvā kathanaṃ byappathaṃ nāma.
Tosetvā kathanaṃ desanaṃ nāma. Padassetvā kathanaṃ anusiṭṭhi nāma. Atha vā
paritāpadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ vacanaṃ nāma. Pariḷāhadukkhaṃ nāsetvā
kathanaṃ byappathaṃ nāma. Apāyadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ desanaṃ nāma.
Bhavadukkhaṃ nāsetvā kathanaṃ anusiṭṭhi nāma. Atha vā
dukkhasaccapariññāpaṭivedhayuttaṃ vacanaṃ.
Samudayasaccapahānapaṭivedhayuttaṃ byappathaṃ.
Nirodhasaccasacchikiriyapaṭivedhayuttaṃ desanaṃ.
Maggasaccabhāvanāpaṭivedhayuttaṃ anusiṭṭhīti evamādinā nayena eke vaṇṇayanti.

Na sussusantīti na suṇanti. Na sotaṃ odahantīti savanatthaṃ kaṇṇasotaṃ na
ṭhapenti. Na aññā cittaṃ upaṭṭhapentīti jānanatthaṃ cittaṃ na patiṭṭhapenti.
Anassavāti ovādaṃ asuṇamānā. Avacanakarāti suṇamānāpi vacanaṃ na karontīti
avacanakarā. Paṭilomavuttinoti paṭāṇī hutvā pavattanakā. Aññeneva mukhaṃ
karontīti karontāpi mukhaṃ na dentīti attho.

Visameti kāyasucaritādisammatassa samassa paṭipakkhattā visamaṃ, tasmim
visame. Nivīṭṭhāti pavīṭṭhā dunnīharā. Kāyakammeti kāyato pavatte, kāyena vā
pavatte kāyakamme. Vacīkammādīsupi eseva nayo.

Tattha kāyakammavacīkammamanokammāni duccharitavasena vibhattāni,
pāṇātipātādayo dasaakusalakammāpathavasena vibhattāti ñātabbaṃ. Ayaṃ tāvettha
sādhāraṇapadavaṇṇanā, asādhāraṇesu pana pāṇassa atipāto pāṇātipāto, pāṇavadho
pāṇaghātoto vuttaṃ hoti. Pāṇoto cettha vohārato satto, paramatthato jīvitindriyaṃ.
Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpitā
kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārapavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So
guṇavirahitesu tiracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsārīre
mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya.
Guṇavantesu manussādīsu appaṇe pāṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo.
Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya
appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Tassa pañca sambhārā honti - pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaṃ upakkamo tena
maraṇanti. Chappayogā - sāhatthiko āṇattiko nissaggiyo thāvaro vijjāmayo
iddhimayoti. Imasmim panatthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, tasmā naṃ na
vitthārayissāma. Aññañca evarūpaṃ, atthikehi pana samantapāsādikāṃ
vinayaṭṭhakathaṃ oloketvā gahetabbaṃ.

Adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ, parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti.
Tattha adinnanti parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto
adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmim pana parapariggahite parapariggahitasaññino
tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne
parasantake vatthusmim appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā?

Vatthupaṇītatāya, vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ. Taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Tassa pañca sambhārā honti - parapariggahitaṃ parapariggahitasaññitā theyyacittaṃ upakkamo tena haraṇanti. Chappayogā sāhatthikādayova. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahāro pasayhāvahāro paṭicchannāvahāro parikappāvahāro kusāvahāroti imesaṃ pañcannaṃ avahārānaṃ vasena pavattanti. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana samantapāsādikāyaṃ vutto.

Kāmesumicchācāroti ettha pana kāmesūti methunasamācāresu. Micchācāroti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā kāmesumicchācāro.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṃ nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhita dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkhitā chandavāsiniṃ bhogavāsiniṃ paṭavāsiniṃ odapattakinī obhatacumbaṭakā dāsī ca bhariyā kammakārī ca bhariyā dhajāhaṭṭā muhuttikāti etā dhanakkhitādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthiṣu pana dvīnaṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkhitādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā, idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā - agamanīyavattu tasmīṃ sevanacittaṃ sevanapayogo maggena maggapaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Musāti viṣaṃvādanapurekkhārassa atthabhañjanako vacīpayogo kāyapayogo vā. Viṣaṃvādanādhippāyena panassa paraviṣaṃvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo - musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. Vādoti tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthum tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Api ca gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya “natthī”tiādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaṃ pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayaṃ vadantānaṃ mahāsāvajjo.

Tassa cattāro sambhārā honti - atathaṃ vatthu viṣaṃvādanacittaṃ tajjo vāyāmo parassa tadatthavijānananti. Eko payogo sāhatthikova. So ca kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paraviṣaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyasamuṭṭhāpikā cetanākkhaṇeyeva musāvādakammunā bajjhati.

Pisuṇavācātiādīsu yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayaṅgamā, ayaṃ pharusavācā. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so samphappalāpo. Tesāṃ mūlabhūtāpi cetanā pisuṇavācādināmameva labhati, sā eva idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedaṃ attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā piṣuṇavācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇṇāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā.

Tassā cattāro sambhārā honti - bhinditabbo paro “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedaṃ purekkhātā vā, “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti viyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti.

Parassa mamacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusavācā. Mamacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhāṇḍikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanaṇhatāya aphaṇṇavācāpi na hoti. Na hi mārapetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇṇavācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusavācāva, sā yaṃ sandhāya pavattitā. Tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassā tayo sambhārā - akkositabbo paro kupitacittaṃ akkosananti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā honti - bhāratayuddhasītāharaṇādinirattakakathāpurekkhātā tathārūpikathākathanañcāti.

Abhiṇṇāyatīti abhiṇṇā, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamāssā”ti evaṃ parabhaṇḍābhiṇṇāyanalakkhaṇā. Adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassā dve sambhārā honti - parabhaṇḍaṃ attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavattuke hi lobhe uppannapi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatidaṃ mamāssā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti byāpādo, so paravināsāya manopadosalakkhaṇo. Pharusavācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā honti - parasatto ca tassa ca vināsacintatīti. Parasattavattuke hi kodhe uppannapi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchiṇṇeyya vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cintesi.

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti micchādiṭṭhi. Sā “natthi dinna”ntiādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā. Samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca.

Saññī, asaññī, nevasaññīnāsaññī bhavissāmāti rūpādivasena kaṅkhanti. Bhavissāma nu kho mayantiādinā attānaṃ kaṅkhanti. Tattha bhavissāma nu kho. Na nu kho bhavissāmāti tassa sassatākāraṇa ucchedākāraṇa nissāya anāgate attānaṃ vijjamānataṇca avijjamānataṇca kaṅkhanti. Kiṃ nu kho bhavissāmāti jātiliṇṇupapattiyo nissāya “khattiyā nu kho bhavissāma, brāhmaṇavessasuddagahaṭṭhapabbajitadevamanussānaṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. Kathaṃ nu kho bhavissāmāti saṇṭhānākāraṇa nissāya “dīghā nu kho bhavissāma, rassaodātakaṇhapamāṇikaappamāṇikādīnaṃ aññatarā”ti kaṅkhanti. Keci pana “issaranimmānādīni nissāya ‘kena nu kho kāraṇena bhavissāmā’ti hetuto

kaṅkhantī”ti vadanti. Kiṃ hutvā kiṃ bhavissāma nu kho mayanti jātiādīni nissāya “khattiyā hutvā nu kho brāhmaṇā bhavissāma...pe... devā hutvā manussā”ti attano paramparaṃ kaṅkhanti. Sabbattheva pana addhānanti kālādhivacanametam.

10. Yasmā etadeva tasmā hi sikkhetha...pe... āhu dhīrāti. Tattha sikkhethāti tisso sikkhā āvajjeyya. Idhevāti imasmiṃyeva sāsane. Tattha sikkhitabbāti sikkhā. Tissoti gaṇanaparicchedo. Adhisīlasikkhāti adhiḥkaṃ uttamaṃ sīlanti adhisīlaṃ, adhisīlañca tam sikkhitabbatṭhena sikkhā cāti adhisīlasikkhā. Esa nayo adhicitāadhipaññāsikkhāsu.

Katamaṃ panettha sīlaṃ, katamaṃ adhisīlaṃ, katamaṃ cittaṃ, katamaṃ adhicitāṃ, katamā paññā, katamā adhipaññāti? Vuccate - pañcaṅgadasaṅgasīlaṃ tāva sīlameva. Tañhi buddhe uppannepi anuppannepi loke pavattati. Uppanne buddhe tasmīṃ sīle buddhāpi sāvakāpi mahājanaṃ samādapenti, anuppanne buddhe paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā samaṇabrāhmaṇā samādiyanti. Te tam kusalaṃ dhammaṃ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhonti.

Pātimokkhasaṃvarasīlaṃ pana “adhisīla”nti vuccati. Tañhi sūriyo viya pajjotānaṃ sīneru viya pabbatānaṃ sabbalokiyasīlānaṃ adhiḥkañceva uttamañca, buddhuppādeyeva ca pavattati, na vinā buddhuppādā. Na hi tam paññattiṃ uddharitvā añño satto ṭhapetuṃ sakkoti. Buddhāyeva pana sabbaso kāyavacīdvāraajjhācārasotaṃ chinditvā tassa tassa vītikamassa anucchavikaṃ tam sīlasaṃvaraṃ paññapenti. Pātimokkhasaṃvaratopi ca maggaphalasampayuttameva sīlaṃ adhisīlaṃ.

Kāmāvacarāni pana aṭṭha kusalacittāni lokiyaatṭhasamāpatticittāni ca ekajjhaṃ katvā cittamevāti veditabbāni. Buddhuppādānuppadāde cassa pavatti, samādapanaṃ samādānañca sīle vuttanayeneva veditabbaṃ.

Vipassanāpādaḥkaṃ aṭṭhasamāpatticittaṃ pana “adhicitā”nti vuccati. Tañhi adhisīlaṃ viya sīlānaṃ, sabbalokiyacittānaṃ adhiḥkañceva uttamañca, buddhuppādeyeva ca hoti, na vinā buddhuppādā. Tatopi ca maggaphalacittameva adhicitāṃ.

“Atthi dinnam atthi yitṭha”ntiādinayappavattaṃ pana kammassakatāññaṃ paññā. Sā hi buddhe uppannepi anuppannepi loke pavattati. Uppanne buddhe tassā paññāya buddhāpi sāvakāpi mahājanaṃ samādapenti, anuppanne buddhe paccekabuddhā ca kammavādino ca dhammikā samaṇabrāhmaṇā ca cakkavattī ca mahārājāno mahābodhisattā ca samādapenti, sāmampi paṇḍitā sattā samādiyanti. Tathā hi aṅkuro dasavassasahassāni mahādānaṃ adāsi. Velāmo vessantaro aññe ca bahū paṇḍitamanussā mahādānāni adāmsu. Te tam kusalaṃ dhammaṃ paripūretvā devesu ca manussesu ca sampattiṃ anubhaviṃsu.

Tilakkhaṇākāraparicchedakaṃ pana vipassanāññaṃ “adhipaññā”ti vuccati. Sā hi adhisīlaadhicitāni viya sīlacittānaṃ, sabbalokiyapaññānaṃ adhiḥkañceva uttamā ca, na ca vinā buddhuppādā loke pavattati. Tatopi ca maggaphalapaññāva adhipaññā.

Idāni ekekaṃ dassento “katamā adhisīlasikkhā - idha bhikkhu sīlavā hoti, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī”tiādimāha. Idhāti vacanaṃ pubbhāgākaraṇīyasampadāya sampannassa sabbapakārasīlaparipūrakassa

puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpanaṃ, aññasāsanassa ca tathābhāvapaṭisedhanaṃ. Vuttañhetam - “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti. Bhikkhūti tassa sīlassa paripūrakassa puggalassa paridīpanaṃ. Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti idamassa pātimokkhasaṃvare patiṭṭhitabhāvaparidīpanaṃ. Viharatīti idamassa tadanurūpavihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. Ācāragocarasaṃpannoti idamassa pātimokkhasaṃvarassa upakāradhammaparidīpanaṃ. Aṇumattesu vajjesu bhayadassāvīti idamassa pātimokkhato acavanadhammatāparidīpanaṃ. Samādāyāti idamassa sikkhāpadānaṃ anavasesato ādānaparidīpanaṃ. Sikkhatīti idamassa sikkhāya samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. Sikkhāpadesūti idamassa sikkhitabbadhammaparidīpanaṃ.

Tattha bhikkhūti saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. Sīlamassa atthīti sīlavāti ettha sīlanti sīlanatṭhena sīlaṃ. Kimidaṃ sīlanaṃ nāma? Samādhānaṃ vā, kāyakammādīnaṃ susīlyavasena avippakiṇṇatāti attho. Upadhāraṇaṃ vā, kusalānaṃ dhammānaṃ patiṭṭhāvasena ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū anujānanti. Aññe pana “adhisevanatṭhena ācāratṭhena sīlanatṭhena siratṭhena sīlatatṭhena sivatṭhena sīla”nti vaṇṇayanti.

Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa, bhinnassāpi anekadhā;
Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassanekadhā.

Yathā hi nīlapītādibhedenanekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa sanidassanattaṃ lakkhaṇaṃ nīlādibhedena bhinnassāpi sanidassanabhāvānatikkamanato. Tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnaṃ samādhānavasena, kusalānaṃca dhammānaṃ patiṭṭhāvasena vuttaṃ sīlanaṃ, tadeva lakkhaṇaṃ cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapatiṭṭhābhāvānatikkamanato. Evaṃ lakkhaṇassa panassa -

Dussīlyaviddhaṃsanatā, anavajjaguṇo tathā;
Kiccasampattiatthena, raso nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṃ nāma kiccatṭhena rasena dussīlyaviddhaṃsanarasaṃ, sampattiatthena rasena anavajjarasanti veditabbaṃ.

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññubhi;
Ottappañca hirī ceva, padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ.

Tañhidaṃ sīlaṃ “kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyya”nti evaṃ vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, soceyyabhāvena paccupaṭṭhāti gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca pana tassa viññūhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ, āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca, asati neva uppajjati ceva na tiṭṭhati cāti evaṃvidhena sīlena sīlavā hoti. Etaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanādayo dhammā veditabbā. Vuttañhetam paṭisambhidāyaṃ “kiṃ sīlanti? Cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla”nti.

Tattha cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi vā viramantassa vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Api ca cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa sattakammapathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhijjhaṃ pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī”tiādinā nayena

saṃyuttamahāvagge vuttā anabhihjhābyāpādasammādiṭṭhidhammā. Saṃvaro sīlanti ettha pañcavidhena saṃvaro veditabbo - pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaro. Tassa nānākaraṇaṃ upari āvi bhavissati. Avītikkamo sīlanti samādinnaṣīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Ettha ca saṃvarasīlaṃ, avītikkamasīlanti idameva nippariyāyato sīlaṃ. Cetanāsīlaṃ, cetasikaṃ sīlanti pariyāyato sīlanti veditabbaṃ.

Pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Tañhi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā “pātimokkha”nti vuttaṃ. Pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato. Ācāragocarasampannoti ācārena ceva gocarena ca sampanno. Aṇumattesūti appamattakesu. Vajjesūti akusaladhammesu. Bhayadassāvīti bhayadassī. Samādāyāti sammā ādiyitvā. Sikkhati sikkhāpadesūti taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhati. Api ca samādāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā cetasikaṃ vā, taṃ sabbaṃ samādāya sikkhati.

Khuddako sīlakkhandhoti saṅghādisesādisāvaseso sīlakkhandho. Mahantoti pārājikādiniravaseso. Yasmā pana pātimokkhasīlena bhikkhu sāsane patiṭṭhāti nāma, tasmā taṃ “patiṭṭhā”ti vuttaṃ. Patiṭṭhahati vā ettha bhikkhu, kusalā dhammā eva vā ettha patiṭṭhahantīti patiṭṭhā. Ayamatto “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”ti ca, “patiṭṭhānalakkhaṇaṃ, mahārāja, sīlaṃ sabbesaṃ kusalānaṃ dhammāna”nti ca, “sīle patiṭṭhito kho, mahārāja...pe... sabbe kusalā dhammā na parihāyantī”ti ca ādisuttavasena veditabbo.

Tadetaṃ pubbuppattiatthena ādi. Vuttampi cetāṃ “tasmātiha tvaṃ uttiya ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti. Yathā hi nagaravaḍḍhakī nagaraṃ māpetukāmo paṭhamaṃ nagaraṭṭhānaṃ sodheti, tato aparabhāge vīthicatukkasiṅghāṭakādi paricchadena vibhajitvāva nagaraṃ māpeti. Evameva yogāvacaro ādito sīlaṃ visodheti, tato aparabhāge samādhivipassanāmaggaḥalanibbānāni sacchikaroti. Yathā vā pana rajako paṭhamaṃ tīhi khārehi vatthaṃ dhovitvā parisuddhe vatthe yadicchakaṃ raṅgajātaṃ upaneti, yathā vā pana cheko cittakāro rūpaṃ likhitukāmo āditova bhittiparikammaṃ karoti, tato aparabhāge rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Evameva yogāvacaro āditova sīlaṃ visodhetvā aparabhāge samathavipassanādayo dhamme sacchikaroti. Tasmā sīlaṃ “ādī”ti vuttaṃ.

Tadetaṃ caraṇasarikkhatāya caraṇaṃ. Caraṇāti hi pādā vuccanti. Yathā hi chinnacaraṇassa purisassa disaṃ gamanābhisaṅkhāro na jāyati, paripuṇṇapādasseva jāyati, evameva yassa sīlaṃ bhinnaṃ hoti khaṇḍaṃ aparipuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanāṃ na sampajjati. Yassa pana taṃ abhinnaṃ hoti akhaṇḍaṃ paripuṇṇaṃ, tassa nibbānagamanāya ñāṇagamanāṃ sampajjati. Tasmā sīlaṃ “caraṇa”nti vuttaṃ.

Tadetaṃ saṃyamanavasena saṃyamo. Saṃvaraṇavasena saṃvaroti ubhayenāpi sīlasaṃyamo ceva sīlasaṃvaro ca kathito. Vacanattho panettha saṃyameti vītikkamavipphandanaṃ, puggalaṃ vā saṃyameti vītikkamavasena tassa vipphanditum na detīti saṃyamo. Vītikkamassa pavesanadvāraṃ saṃvarati pidahatīti saṃvaro.

Mokkhanti uttamaṃ mukhabhūtaṃ vā. Yathā hi sattānaṃ catubbidho āhāro mukhena

pavisitvā aṅgamaṅgāni pharati, evaṃ yoginopi catubhūmakakusalāṃ sīlamukhena pavisitvā atthasiddhiṃ sampādeti. Tena “mokkha”nti. Pamukhe sādḥūti pāmokkhaṃ, pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti attho. Kusalāṃ dhammāṃ samāpattiyaṃ catubhūmakakusalāṃ paṭilābhatthāya pāmokkhaṃ pubbaṅgamaṃ seṭṭhaṃ padhānanti veditabbaṃ.

Vivicceva kāmeḥīti kāmehi vivicca vinā hutvā apakkamitvā. Yo paṇāyameṭṭha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā tasmīṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharāṇasamaye avijjamānānampi kāmāṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmapariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Vivicceva kāmeḥī”ti evaṇhi niyame kariyamāne idaṃ paññāyati, nūnimassa jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati andhakāre sati padīpobhāso viya, tesāṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārimatīrasseva. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā “kasmā panesa pubbapadeyeva vutto na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyā”ti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade eva esa vutto.

Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha - “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamma”nti. Uttarapadepi pana yathā “idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā vivicceva kāmehi vivicceva akusalehi dhammeḥīti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādḥāraṇavacanena tadaṅgavivekādayo kāyavivekādayo ca sabbepi vivekā saṅgahaṃ gacchanti, tathāpi pubbabhāge kāyavivekacittavivekavikkhambhanavivekā daṭṭhabbā. Lokuttaramaggakkhaṇe kāyavivekacittavivekasamucchedavivekanissaraṇavivekā.

Kāmeḥīti iminā pana padena ye ca idha “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”tiādinā nayena vatthukāmā vuttā, ye ca idheva vibhaṅge “chando kāmo rāgo kāmo chandarāgo kāmo saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo”ti evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evaṇhi sati vivicceva kāmeḥīti vatthukāmehipi viviccevaṃ attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammeḥīti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāmaṃ vivekavacanato ye ca etesaṃ paṭhamena saṃkilesavattuppahānaṃ, dutiyena saṃkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposaṇaṃ vibhāvitaṃ hotīti ñātabbaṃ. Esa tāva nayo “kāmeḥī”ti ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādīhi anekabhedo kāmaccchandova “kāmo”ti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katamo kāmaccchando, kāmo”tiādinā nayena vibhaṅge jhānapaṭipakkhato visuṃ vutto. Kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmatoṭi avatvā kāmeḥīti vuttaṃ. Aññesampi ca dhammāṃ

Evamettha vivicceva kāmehīti iminā kāmaccchandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, vivicca akusalehi dhammehīti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Aggahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmaccchandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādānaabhijjhākāyaganthakāmarāgasamyojanānaṃ, dutiyena avasesaoghayogāsavaupādānaganthasamyojanānaṃ. Paṭhamena ca taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena avijjāya taṃsampayuttakānañca. Api ca paṭhamena lobhasampayuttaatṭhacittuppādānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppādānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo.

Ettāvata ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ “savitakkaṃ savicāra”ntiādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo vitakko, ārammaṇānumajjanalakkhaṇo vicāro. Santepi ca nesam katthaci aviyoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anupabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamuppattikāle paripphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhāvo cittassa, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubho hi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana nesaṃ viseso paṭhamadutiyañjānesu pākaṭo hoti. Api ca malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatela vālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko. Parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkhaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko. Ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko. Bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjamāno vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkho viya pupphena ca phalena cāti idaṃ jhānaṃ “savitakkam savicāra”nti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajaṃ. Pītisukhanti ettha piṇayatīti pīti, sā sampiyāyanalakkaṇā. Sā panesā khuddikāpīti, khanikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpītīti

pañcavidhā hoti.

Tattha khuddikāpīti sarīre lomahaṃsamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikāpīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikāpīti samuddatīraṃ vīci viya, kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegāpīti balavatī hoti, kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇapattā.

Pharaṇāpīti atibalavatī hoti. Tāya hi uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiñca cittaṃ passaddhiñca, passaddhi gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṃ cetasañca, sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇikasamādhim upacārasamādhim appanāsamādhicāti. Tāsu yā appanāsamādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṅgatā pharaṇāpīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti sukhaṃ, yassa uppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātalakkhaṇaṃ. Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge itthārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ, yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyappavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmim tasmim samaye pākaṭabhāvato cetam vuttanti veditabbaṃ. Iti ayañca pīti idañca sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukha”nti vuccati.

Atha vā pīti ca sukhañca pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti, tañcassa atthi, tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva “vivekajaṃ pītisukha”ntipi vattuṃ yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbatā paṭhamam, idaṃ paṭhamam uppannantipi paṭhamam. Jhānanti duvidhaṃ jhānaṃ ārammaṇūpaniijjhānaṃ lakkhaṇūpaniijjhānañcāti. Tattha atṭha samāpattiyo pathavīkaṣiṇādiārammaṇaṃ upaniijjhāyantīti ārammaṇūpaniijjhānanti saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṃ phalāni pana lakkhaṇūpaniijjhānaṃ nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upaniijjhānato lakkhaṇūpaniijjhānaṃ. Vipassanāya katakicassa maggena ijjhanato maggo lakkhaṇūpaniijjhānaṃ, phalaṃ pana nirodhasaccaṃ tathalakkhaṇaṃ upaniijjhāyatīti lakkhaṇūpaniijjhānaṃ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpaniijjhānaṃ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpaniijjhānaṃ adhippetam. Tasmā ārammaṇūpaniijjhānato ca lakkhaṇūpaniijjhānato ca paccanīkajhāpanato ca jhānanti veditabbaṃ.

Upasampajjāti upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. Viharatīti tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa iriyanaṃ vuttiṃ abhinipphādeti.

Taṃ panetaṃ paṭhamajjhānaṃ pañcaṅgavippahīnaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇaṃ, dasalakkhaṇasampannaṃ. Tattha kāmacchando byāpādo thinamiddhaṃ uddhaccakukkuccaṃ vicikicchāti imesaṃ pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ pahānavasena pañcaṅgavippahīnatā veditabbā. Na hi etesu appahīnesu jhānaṃ uppajjati. Tenassetāni pahānaṅgānīti vuccanti. Kiñcāpi hi jhānakkhaṇe aññepi akusalā dhammā pahīyanti, tathāpi etāneva visesena jhānantarāyakarāni. Kāmacchandena hi nānāvisayappalobhitaṃ cittaṃ na ekattārammaṇe samādhiyati, kāmacchandābhibhūtaṃ vā, taṃ na kāmadhātuppahānāya paṭipadaṃ paṭipajjati. Byāpādena vā ārammaṇe paṭihaññamānaṃ na nīrantaraṃ pavattati. Thinamiddhābhibhūtaṃ akammaññaṃ hoti. Uddhaccakukkuccaparetaṃ avūpasantameva hutvā paribbhamati. Vicikicchāya upahataṃ jhānādhigamasādhikaṃ paṭipadaṃ nārohati. Iti visesena jhānantarāyakarattā etāneva pahānaṅgānīti vuttāni.

Yasmā pana vitakko ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, vicāro anupabandhati, tehi avikkhepāya sampāditapayogassa cetaso payogasampattisambhavā pīti pīṇanaṃ sukhaṇca upabrūhanaṃ karoti. Athassa sesasampayuttadhammā etehi abhiniropanānubandhanapīṇanupabrūhanehi anuggahitā ekaggatā ekattārammaṇe samaṃ sammā ca ādhiyati. Tasmā vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatāti imesaṃ pañcannaṃ uppattivasena pañcaṅgasamannāgatatā veditabbā. Uppannesu hi etesu pañcasu jhānaṃ uppannaṃ nāma hoti. Tenassa etāni pañcaṅgasamannāgatānīti vuccanti. Tasmā na etehi samannāgataṃ aññadeva jhānaṃ nāma atthīti gahetabbaṃ. Yathā pana aṅgamattavaseneva caturaṅginī senā, pañcaṅgikaṃ tūriyaṃ, aṭṭhaṅgiko ca maggoti vuccati, evamidampi aṅgamattavaseneva pañcaṅgikanti vā pañcaṅgasamannāgatanti vā vuccatīti veditabbaṃ.

Etāni ca pañcaṅgāni kiñcāpi upacārakkhaṇepi atthi, atha kho upacāre pakaticittato balavatarāni. Idha pana upacāratopi balavatarāni rūpāvacaralakkhaṇappattāni nipphannāni. Ettha hi vitakko suvisadena ākāreṇa ārammaṇe cittaṃ abhiniropayamāno uppajjati. Vicāro ativiya ārammaṇaṃ anumajjamāno. Pītisukhaṃ sabbāvantampi kāyaṃ pharamānaṃ. Tenevāha - “nāssa kiñci sabbāvato kāyassa vivekajena pītisukhena apphuṭaṃ hotī”ti. Cittekaggatāpi heṭṭhimamhi samuggapaṭale uparimaṃ samuggapaṭalaṃ viya ārammaṇesu phusitā hutvā uppajjati, ayametesam itarehi viseso. Tattha cittekaggatā kiñcāpi “savitakkaṃ savicāra”nti imasmiṃ pāṭhe na nidditṭhā, tathāpi vibhaṅge “jhānanti vitakko vicāro pīti sukhaṃ cittekaggatā”ti evaṃ vuttattā aṅgameva. Yena hi adhippāyena bhagavatā uddeso kato, soyeva tena vibhaṅge pakāsitoti.

Tividhakalyāṇaṃ

Tividhakalyāṇaṃ dasalakkhaṇasampannanti ettha pana ādimajjhapariyosānavasenatividhakalyāṇatā. Tesameva ca ādimajjhapariyosānānaṃ lakkhaṇavasena dasalakkhaṇasampannatā veditabbā. Tatrāyaṃ pāḷi -

“Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, upekkhānubhūṇā majjhe, sampahaṃsanā pariyosānaṃ, paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi. Ādissa kati lakkhaṇāni? Ādissa tīni lakkhaṇāni - yo tassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati, visuddhattā cittaṃ majjhimam samathanimittaṃ paṭipajjati, paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Yañca paripanthato cittaṃ visujjhati, yañca visuddhattā cittaṃ majjhimam samathanimittaṃ paṭipajjati, yañca

paṭipannattā tattha cittaṃ pakkhandati. Paṭhamassa jhānassa paṭipadāvisuddhi ādi, ādissa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati - ‘paṭhamam jhānam ādikalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā’ti.

“Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe. Majjhassa kati lakkhaṇāni? Majjhassa tīṇi lakkhaṇāni - visuddham cittaṃ ajjhupekkhati, samathapaṭipannam ajjhupekkhati, ekattupaṭṭhānam ajjhupekkhati. Yañca visuddham cittaṃ ajjhupekkhati, yañca samathapaṭipannam ajjhupekkhati, yañca ekattupaṭṭhānam ajjhupekkhati. Paṭhamassa jhānassa upekkhānubrūhanā majjhe, majjhassa imāni tīṇi lakkhaṇāni. Tena vuccati - ‘paṭhamam jhānam majjhekalyāṇaṇceva hoti tilakkhaṇasampannañcā’ti.

“Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānam. Pariyosānassa kati lakkhaṇāni? Pariyosānassa cattāri lakkhaṇāni - tattha jātānam dhammānam anativattanattāthena sampahaṃsanā, indriyānam ekarāsattāthena sampahaṃsanā, tadupagavīriyavāhanaattāthena sampahaṃsanā, āsevanaattāthena sampahaṃsanā. Paṭhamassa jhānassa sampahaṃsanā pariyosānam, pariyosānassa imāni cattāri lakkhaṇāni. Tena vuccati ‘paṭhamam jhānam pariyosānakalyāṇaṇceva hoti catulakkhaṇasampannañcā’”ti.

“Tatra paṭipadāvisuddhi nāma sasambhāriko upacāro. Upekkhānubrūhanā nāma appanā. Sampahaṃsanā nāma paccavekkhaṇā”ti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana “ekattagataṃ cittaṃ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṃsita”nti pāḷiyam vuttaṃ, tasmā antoappanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānam anativattanādibhāvasāadhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṃsanā ca veditabbā.

Katham? Yasmiñhi vāre appanā uppajjati, tasmim yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṃ visujjhati. Visuddhattā āvaraṇavirahitaṃ hutvā majjhimam samathanimittam paṭipajjati. Majjhimasamathanimittam nāma samappavatto appanāsamādhīyeva. Tadanantaram pana purimacittam ekasantatipariṇāmanayena tathattaṃ upagacchamānam majjhimam samathanimittam paṭipajjati nāma, evam paṭipannattā tathattupagamanena tattha pakkhandati nāma. Evam tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇe ya eva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā.

Evam visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāram akaronto visuddham cittaṃ ajjhupekkhati nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādhāne byāpāram akaronto samathapaṭipannam ajjhupekkhati nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasamsaggaṃ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāram akaronto ekattupaṭṭhānam ajjhupekkhati nāma. Evam tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evam upekkhānubrūhite tattha jātā samādhīpaññāsāṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṃ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarāsāni hutvā pavattāni, yañcesa tadupagaṃ tesam anativattanaekarāsabhāvānam anucchavikaṃ vīriyam vāhayati, yā cassa tasmim khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākāra yasmā ñāṇena

samkilesavodānesu tam tam ādīnavañca ānisaṃsañca disvā tathā tathā
sampahaṃsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannāva, tasmā “dhammānaṃ
anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena
sampahaṃsanā veditabbā”ti vuttaṃ.

Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnāṃ
vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha
kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññeyeva hi
paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idha. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa
samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti
dassanattamaṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ajjhantanti
idha niyakajjhattaṃ adhippetamaṃ, vibhaṅge pana “ajjhattaṃ paccatta”nti ettakameva
vuttaṃ. Yasmā niyakajjhattaṃ adhippetamaṃ, tasmā attani jātaṃ, attano santāne
nibbattanti ayamettha attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi
sampasādanaṃ, nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ
sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto
sampasādayati, tasmāpi “sampasādana”nti vuttaṃ. Imasmiñca atthavikappe
sampasādanaṃ cetaso ti evaṃ padasambandho veditabbo. Purimasmiṃ pana
atthavikappe cetaso ti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyaṃ atthayojanā - eko udetīti ekodi, vitakkavicārehi anajjhārūhittā aggo seṭṭho
hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko
asahāyo hutvātipi vattaṃ vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi,
utthāpetīti attho. Seṭṭhatṭhena eko ca so udi cāti ekodi, samādhissetaṃ
adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vaḍḍhetīti idaṃ dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ.
So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa. Tasmā etaṃ “cetaso
ekodibhāva”nti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānepi atthi, ayañca ekodināmakko samādhī, atha
kasmā idameva “sampasādanaṃ cetaso ekodibhāva”nti vuttanti? Vuccate - aduñhi
paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na
suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya sampasādananti na vuttaṃ. Na
suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā ekodibhāvanti na
vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī
saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo. Tasmā idameva
evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkaṃ avicāranti bhāvanāya pahīnattā etasmiṃ, etassa vā vitakko natthīti
avitakkaṃ. Imināva nayena avicāraṃ. Etthāha “nanu ca ‘vitakkavicārānaṃ
vūpasamā’ti imināpi ayamattho siddho. Atha kasmā puna vuttaṃ ‘avitakkaṃ
avicāra’”nti? Vuccate - evametamaṃ, siddhovāyamattho. Na panetaṃ tadatthadīpakamaṃ,
nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato
paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ samadhigamo hotīti dassanattamaṃ ‘vitakkavicārānaṃ
vūpasamā’ti evaṃ vutta’”nti.

Api ca vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ sampasādanaṃ, na kilesakālussiyassa.
Vitakkavicārānañca vūpasamā ekodibhāvaṃ, na upacārajjhānamiva
nīvaraṇappahānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ
sampasādanaekodibhāvānaṃ hetuparidīpakamidaṃ vacanaṃ. Tathā

vitakkavicārānaṃ vūpasamā idaṃ avitakkaṃ avicāraṃ, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti, evaṃ avitakkaavicārābhāvassa hetuparidīpakañca, na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakaṃ. Vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkaṃ avicāra”nti idaṃ vacanaṃ. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamampi sampayuttasamādhito jātaṃ, atha kho ayameva samādhi “samādhi”ti vattabbataṃ arahati, vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattaṃ idameva “samādhija”nti vuttaṃ. Pītisukhanti idaṃ vuttanayameva.

Dutiyanti gaṇanānupubbatā dutiyaṃ. Idaṃ dutiyaṃ uppannantipi dutiyaṃ.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā. Ubhinnaṃ pana antarā ca-saddo sampiṇḍanattho, so vūpasamaṃ vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamaṃ vā. Tattha yadā vūpasamameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jigucchanattho hoti, tasmā pītiyā jigucchanā ca samatikkamā cāti ayamattho daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamaṃ sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānañca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanattho hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamāti ayamattho daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanatthaṃ vaṇṇabhaṇanattañcetanaṃ vuttaṃ. “Vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna vitakkavicāravūpasamo maggo imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ pahānā”ti evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vutto “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati, apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti - chaḷaṅgupekkhā brahmavīhārupekkhā bojjaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedānupekkhā vipassānupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu itṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ chaḷaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavīhārupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsambojjaṅgaṃ bhāveti vivekanissita”nti evamāgatā saha-jātānaṃ dhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī”ti evamāgatā
anaccāradghanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ vīriyupekkhā nāma.

Yā pana “kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā
vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasa
saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”ti evamāgatā
nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāgahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ
saṅkhārupekkhā nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti
upekkhāsahagata”nti evamāgatā adukkhamasukhasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ
vedanupekkhā nāma.

Yā pana “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”ti evamāgatā
vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ vipassanupekkhā nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā,
ayaṃ tatramajjhattupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhako ca viharatī”ti evamāgatā aggasukhepi tasmiṃ
apakkhapātajanāni upekkhā, ayaṃ jhānupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsati-pārisuddhiṃ catutthaṃ jhāna”nti evamāgatā
sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ
pārisuddhupekkhā nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca
tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā,
tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā ayaṃ bhedo.
Ekassāpi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya, tasmā
tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana
bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi.
Pañña eva hi esā, kiccavasena dvidhā bhinnā, yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ
paviṭṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake
nipannaṃ disvā “sappo nu kho no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā
nibbematikassa “sappo na sappo”ti vicinane majjhattatā uppajjati, evameva yā
āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ
aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana
tassa purisassa ajapadadaṇḍakena gāḷhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ
sappam aviheṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya”nti
muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā
lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe
majjhattatā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya
saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanaggahaṇesu
majjhattatāsaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca
aññaṃaññaṃ avasesāhi ca atthato bhinnāyevāti. Āha cettha -

“Majjhatabrahmabojjhaṅgachaḷaṅgajhānasuddhiyo;
Vipassanā ca saṅkhāavedanāvīriyaṃ iti.

“Vitthārato dasopekkhā-chamajjhaddito tato;
Duve paññā tato dvīhi, catassova bhavantimā”ti.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā, anābhogarasā, abyāpārapaccupaṭṭhānā, pītivirāgapadaṭṭhānāti. Etthāha - “nanu cāyaṃ atthato tatramajjhattupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyañjānesupi atthi. Tasmā tatrāpi ‘upekkhako ca viharatī’ti evamayaṃ vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā”ti? Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassā tattha kiccaṃ, vitakkādīhi abhibhūtatā. Idha panāyaṃ vitakkavicārapītihi anabhibhūtatā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Sato ca sampajānoti ettha saratīti sato. Sampajānātīti sampajāno. Iti puggalena sati ca sampajāññaṇa vuttaṃ. Tattha saraṇalakkhaṇā sati, asammussanarasā ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammohalakkhaṇaṃ sampajāññaṃ, tīraṇarasam, pavicayapaccupaṭṭhānaṃ.

Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajāññaṃ purimajjhānesupi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appanā. Oḷārikattā pana tesam jhānaṇaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajāññaṇakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajāññaṇakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo - yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidaṃ tatiyañjānasukhaṃ pītito apanītampi satisampajāññaṇarakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā, sukhe vāpi sattā sārājanti. Idañca atimadhurasukhaṃ, tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajāññaṇubhāvena panettha sukhe asārājanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idamidheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti ettha kiñcāpi tatiyañjānasamaṅgino sukhaṇapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ. Yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭo, yassa phuṭattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha.

Idāni yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyañjānasamaṅgipuggalaṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyañjānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayañhi yasmā atimadhurasukhe sukhaṇpāramippattepī tatiyañjāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ upaṭṭhitasatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajanasevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasaṃsāraho. Iti pasaṃsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasaṃsāhetubhūte guṇe pakāsentī “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasaṃsantīti veditabbaṃ. Tatiyanti gaṇanānupubbatā tatiyaṃ, idaṃ tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. Pubbevāti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe.
Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamāti cetasikasukhassa ca cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā icceva vuttaṃ hoti.

Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe.
Somanassañhi catutthajjhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyati,
dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyajjhānaṃ upacārakkhaṇesu.
Evametesāṃ pahānakkamena avuttānaṃ, indriyavibhaṅge pana indriyānaṃ
uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhassomanassadomanassānaṃ
pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacārakkhaṇeyeva pahīyanti, atha kasmā
“kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu
vivicca kāmehi...pe... paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettha cuppannaṃ
dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ...
sukhindriyaṃ... somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati? Idha, bhikkhave, bhikkhu,
sukhassa ca pahānā...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ
somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī”ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti.
Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi nesaṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva.
Nirodhoyeva pana upacārakkhaṇe nātisayanirodho.

Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa
ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanupatāpena vā siyā uppatti, na tveva
antoappanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti,
paṭipakkhena avihatattā. Antoappanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo
sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca suṭṭhu niruddhaṃ hoti dukkhindriyaṃ,
paṭipakkhena vihatattā. Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi
domanassindriyassa yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamatthe cittupaghāte
ca sati uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha
vitakkavicārābhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti tatthassa
siyā uppatti, na tveva dutiyajjhāne, pahīnappaccayattā. Tathā tatiyajjhānūpacāre
pahīnassāpi sukhindriyassa pītisamuṭṭhānapañtarūpaphuṭakāyassa siyā uppatti, na
tveva tatiyajjhāne. Tatiyajjhāne hi sukhasa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhāti.
Tathā catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā,
appanāpattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti, na tveva
catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī”ti
tattha tattha aparisesaggaṇaṃ katanti.

Etthāha - “athevaṃ tassa tassa jhānassupacāre pahīnāpi etā vedanā idha kasmā
samāhaṭṭā”ti? Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ adukkhamasukhanti ettha
adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbiññeyyā, na sakkā sukhena
gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā vā tathā vā upasaṅkamtīvā gahetuṃ
asakkuṇeyyassa goṇassa sukhagahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā gāvo
samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha na”nti
tampi gāhāpeti, evameva bhagavā sukhaggahaṇatthaṃ sabbā etā samāharīti. Evañhi
samāhaṭṭā etā dassetvā “yaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na somanassaṃ, na
domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā”ti sakkā hoti esā gāhayituṃ.

Api ca adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanatthañcāpi etā vuttāti veditabbā. Dukkappahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha - “cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā. Idhāvuso, bhikkhu sukhasa ca pahānā ...pe... catuttham jhānam upasampajja viharati. Ime kho, āvuso, cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyā”ti. Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyaditthiādayo tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattam “tattha pahīnā”ti vuttā, evam vaṇṇabhaṇanattampetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānam atidūrabhāvam dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukham somanassassa paccayo, somanassam rāgassa, dukkham domanassassa, domanassam dosassa. Sukhādighātena ca te sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkham, sukhābhāvena asukham. Etenettha sukhadukkha paṭipakkhabhūtam tatiyavedanam dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattam. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā itthānīttaviparītānubhavanalakkhaṇā, majjhattarasā, avibhūtapaccupaṭṭhānā, sukhanirodhapadaṭṭhānāti veditabbā.

Upekkhāsatipārisuddhanti upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmiñhi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsatipārisuddhi”nti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha sati pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhattatāti veditabbā. Na kevalañcettha tāya satiyeva pārisuddhā, api ca kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhāpi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhibhavā sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti apariyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā apaṭilābhā vijjamānāpi paṭhamajjhānādibhedeṣu aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha jātāpi satiādayo aparisuddhā honti. Tasmā tesu ekampi “upekkhāsatipārisuddhi”nti na vuttam. Idha pana vitakkādipaccanīkadhammatejābhibhavābhāva sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiyā paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya pārisuddhā, tassā pārisuddhattā pārisuddhacandalekhāya pabhā viya saha jātāpi satiādayo pārisuddhā honti pariyoḍātā. Tasmā idameva “upekkhāsatipārisuddhi”nti vuttanti veditabbam. Catutthanti gaṇanānupubbatā catuttham. Idaṃ catuttham uppannantipi catuttham.

Paññavā hotīti paññā assa atthīti paññavā. Udayatthagāminiyāti udayagāminiyā ceva atthagāminiyā ca. Samannāgatoti paripuṇṇo. Ariyāyāti niddosāya. Nibbedhikāyāti nibbedhapakkhikāya. Dukkakkhayagāminiyāti nibbānagāminiyā. So idaṃ dukkhanti evamādisu “ettakam dukkham na ito bhiyyo”ti sabbampi dukkhasaccam sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtam pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhasa nibbattikam taṇham “ayaṃ dukkhasamudayo”ti. Tadubhayampi yaṃ tṭhānam patvā nirujjhati, taṃ tesam appavattiṃ nibbānam “ayaṃ dukkhanirodho”ti. Tassa ca sampāpakam ariyamaggaṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti sarasalakkaṇapaṭivedhena yathābhūtam pajānāti paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evam sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento “ime āsavā”tiādimāha. Te vuttanayeneva veditabbā. Evam tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsam pāripūrikkamaṃ dassetuṃ “imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkheyyā”tiādimāha. Tassattho - paccekamaṃ paripūretuṃ āvajjantopi sikkheyya, āvajjitvāpi “ayaṃ nāma sikkhā”ti jānantopi sikkheyya, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkheyya, passitvā yathādiṭṭhaṃ paccavekkhantopi sikkheyya, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā patitṭhapentopi sikkheyya, taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaṇṇāhi sakasakakiccaṃ karontopi sikkheyya, abhiññeyyābhijānanakālepi taṃ taṃ kiccaṃ karontopi tisso sikkhāyo sikkheyya, adhisīlaṃ ācareyya, adhiccitaṃ sammā careyya, adhipaṇṇaṃ samādāya vatteyya.

Idhāti mūlapadaṃ. Imissā diṭṭhiyātiādīhi dasahi padehi sikkhattayasāṅkhātamaṃ sabbaññubuddhasāsanaṃeva kathitaṃ. Tañhi buddhena bhagavatā diṭṭhattā diṭṭhīti vuccati. Tasseva khamanavasena khanti, rucanavasena ruci, gahaṇavasena ādāyo, sabhāvaṭṭhena dhammo, sikkhitabbaṭṭhena vinayo, tadubhayenapi dhammavinayo, pavuttavasena pāvacaṇaṃ, seṭṭhacariyaṭṭhena brahmacariyaṃ, anusitṭhidānavasena satthusāsanaṃ vuccati. Tasmā “imissā diṭṭhiyā”tiādīsu imissā buddhadiṭṭhiyā imissā buddhakhantiyā imissā buddharuciyā imasmiṃ buddhaādāye imasmiṃ buddhadhamme imasmiṃ buddhavinaye.

“Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā sarāgāya saṃvattanti, no virāgāya, saññogāya saṃvattanti, no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti, no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti, no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti, no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti, no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti, no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti, no subharatāyā’ti. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netamaṃ satthusāsana’nti.

“Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya...pe... subharatāya saṃvattanti, no dubbharatāyā’ti. Ekaṃsena, gotami, dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’”nti -

Evam vutte imasmiṃ buddhadhammavinaye imasmiṃ buddhapāvacane imasmiṃ buddhabrahmacariye imasmiṃ buddhasāsaneti evamattho veditabbo.

Api cetaṃ sikkhattayasāṅkhātamaṃ sakalaṃ sāsanaṃ bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Rucanavasena ruci. Gahaṇavasena ādāyo. Attano kāraṃ apāyesu apatamaṇaṃ katvā dhāretīti dhammo. Sova saṃkilesapakkhaṃ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo. Kusaladhammehi vā akusaladhammānaṃ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṃ -

“Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ‘ime dhammā virāgāya saṃvattanti, no sarāgāya...pe... ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsana’”nti.

Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetaṃ -

“Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca;

Adaṇḍena asatthena, nāgo danto mahesinā”ti.

Tathā -

“Dhammena nīyamānānaṃ, kā usūyā vijānata”nti.

Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthañhesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṃ. Tenāha bhagavā “nayidaṃ, bhikkhave, brahmacariyaṃ vussati janakuhanattha”nti vitthāro. Puṇṇattheropi āha “anupādāparinibbānatthaṃ kho, āvuso, bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”ti. Visiṭṭhaṃ vā nayatīti vinayo. Dhammato vinayo dhammavinayo. Saṃsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visiṭṭhaṃ nibbānaṃ nayati. Dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi bhagavā, tasseva vinayo.

Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṃ vacanato padhānaṃ vacananti pavacanaṃ, pavacanameva pāvacanaṃ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṃ. Devamanussānaṃ satthubhūtaṃ bhagavato sāsanaṃ satthusāsanaṃ. Satthubhūtaṃ vā sāsanaṃtipi satthusāsanaṃ. “So vo mamaccayena satthāti hi dhammavinayova satthā”ti vuttoti evametesāṃ padānaṃ attho veditabbo.

Yasmā pana imasmiṃyeva sāsane sabbappakārajjhānanibbattako bhikkhu dissati, na aññatra, tasmā tattha tattha “imissā”ti ca “imasmi”nti ca ayaṃ niyamo katoti veditabbo.

Jīvanti tena taṃsāmpayuttakā dhammāti jīvitaṃ. Anupālanalakkaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ. Jīvameva indriyaṃ jīvitindriyaṃ. Taṃ pavattasantatādhipateyyaṃ hoti. Lakkhaṇādīhi pana attanā avinibhuttānaṃ dhammānaṃ anupālanalakkaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesāṃ pavattanarasāṃ, tesāmyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānaṃ. Santepi ca anupālanalakkaṇādīmhi vidhāne atthikkhaṇe ya eva taṃ te dhamme anupāleti, udakaṃ viya uppalādīni. Yathāsakaṃ paccayehi uppannepi ca dhamme pāleti, dhāti viya kumāraṃ, sayāṃpavattitadhammasambandheneva ca pavattati, niyāmaṃ viya nāvaṃ. Na bhaṅgato uddhaṃ pavattayati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhapeti, sayāṃ bhijjāmānattā, khīyamāno viya vaṭṭisineho padīpasikhaṃ, na ca anupālanapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṃ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbaṃ. Ṭhitiparittatāya vāti ṭhitikkhaṇassa mandatāya thokatāya. Appakanti mandaṃ lāmaṃ. Sarasaparittatāya vāti attano paccayabhūtānaṃ kiccānaṃ sampattīnaṃ vā appatāya dubbalatāya.

Tesaṃ dvinnāṃ kāraṇaṃ vibhāgato dassetuṃ “kathaṃ ṭhitiparittatāyā”tiādimāha. Tattha “atīte cittakkhaṇe jīvitthāti evamādi pañcavokārabhave pavattiyaṃ cittassa nirujjhanakāle sabbasmiṃ rūpārūpadhamme anirujjhantepi rūpato arūpassa paṭṭhānabhāvena arūpajīvitaṃ sandhāya, cuticittena vā saddhiṃ sabbesaṃ rūpārūpānaṃ nirujjhanabhāvena pañcavokārabhave cuticittaṃ sandhāya, catuvokārabhave rūpassa abhāvena catuvokārabhavaṃ sandhāya kathita”nti veditabbaṃ. Atīte cittakkhaṇeti atītacittassa bhaṅgakkhaṇasamaṅgikāle taṃsāmaṅgīpuggalo “jīvittha” iti vattuṃ labbhati. Na jīvatīti “jīvatī”tipi vattuṃ na

labbhati. Na jīvissatīti “jīvissatī”tipi vattum na labbhati. Anāgate cittakkhaṇe jīvissatīti anāgatacittassa anuppajjanakkhaṇasamaṅgikāle “jīvissatī”ti vattum labbhati. Na jīvatīti “jīvatī”ti vattum na labbhati. Na jīvitthāti “jīvittha”tipi vattum na labbhati. Paccuppanne cittakkhaṇeti paccuppannacittakkhaṇasamaṅgikāle. Jīvatīti “idāni jīvatī”ti vattum labbhati. Na jīvitthāti “jīvittha”iti vattum na labbhati. Na jīvissatīti “jīvissatī”tipi vattum na labbhati.

Jīvitam attabhāvo ca sukhadukkhā cāti ayaṃ gāthā pañcavokārabhavaṃ amuñcitvā labbhamānāya dukkhāya vedanāya gahitattā pañcavokārabhavameva sandhāya vuttāti veditabbā. Kathaṃ? Jīvanti jīvitasīsenā saṅkhārakkhandho. Attabhāvoti rūpakkhandho. “Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti vuttattā upekkhāvedanā antokarivā sukhadukkhā cāti vedanākkhandho, cittaṃ iti viññāṇakkhandho vutto. Imesaṃ catunnaṃ khandhānaṃ kathitattāyeva khandhalakkhaṇena ekalakkhaṇabhāvena lakkhaṇākāravasena saññākkhandhopi kathitoti veditabbo. Evaṃ vuttesu pañcasu khandhesu arūpadhammaṃ muñcitvā kammamuṭṭhānādirūpassa appavattanabhāvena ekacittasamāyuttāti arūpapadhānabhāvo kathito hoti. Kathaṃ? Asaññasatte rūpampi idhupacitakammabalaṃ amuñcitvāva pavattati, nirodhasamāpannānaṃ rūpampi paṭhamasamāpannasamāpattibalaṃ amuñcitvāva pavattati. Evaṃ attano appavattiṭṭhānepi rūpapavattiṃ attano santakameva katvā pavattanasabhāvassa arūpadhammassa attano pavattiṭṭhāne rūpapavattiyā padhānakāraṇabhāvena ekacittasamāyuttāti cittapadhānabhāvo kathitoti veditabbo.

Evaṃ pañcavokārabhave pavattiyam rūpapavattiyā padhānabhūtacittanirodhena rūpe dharmāneyeva pavattānaṃ nirodho nāma hotīti arūpadhammavasena eva “lahuso vattate khaṇo”ti vuttaṃ. Atha vā pañcavokārabhave cuticittam sandhāya kathitāti veditabbā. Evaṃ kathiyamāne sukhadukkhā cāti kāyikacetāsikasukhavedanā ca kāyikacetāsikadukkhavedanā ca cuticittakkhaṇe ahontīpi ekasantativasena cuticittena saddhiṃ nirujjhatīti kathitā. Catuvokārabhavaṃ vā sandhāya kathitātipi veditabbā. Kathaṃ? Aññasmiṃ ṭhāne attabhāvoti saññākkhandhassa vuttabhāvena attabhāvoti saññākkhandhova gahito. Brahmaloce kāyikasukhadukkhadomanassaṃ ahontampi sukhadukkhā cāti vedanāsāmaññato labbhamāno vedanākkhandho gahitoti veditabbaṃ. Sesaṃ vuttasadisameva. Imesu ca tīsu vikappesu kevalāti dhuvasukhasubhaattā natthi, kevalaṃ tehi avomissā. Lahuso vattati khaṇoti vuttanayena ekacittakkhaṇikatāya lahuko atiparitto jīvitādīnaṃ khaṇo vattati.

Ekato dvinnaṃ cittānaṃ appavattiṃ dassento “cullāsītisahassānī”ti gāthamāha. Cullāsītisahassānī, kappā tiṭṭhanti ye marūti ye devagaṇā caturāsīti kappasahassānī āyuṃ gahetvā nevasaññānāsāññāyatane tiṭṭhanti. “Ye narā”tipi pāḷi. Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittasamohitāti tepi devā dvīhi cittehi samohitā ekato hutvā yuganaddhena cittena na tu eva jīvanti, ekenekena cittena jīvantīti attho.

Idāni maraṇakālaṃ dassento “ye niruddhā”ti gāthamāha. Tattha ye niruddhāti ye khandhā niruddhā atthaṅgatā. Marantassāti matassa. Tiṭṭhamānassa vāti dharmānassa vā. Sabbepi sadisā khandhāti cutito uddham niruddhakkhandhā vā pavatte niruddhakkhandhā vā puna ghaṭetuṃ asakkuṇeyyaṭṭhena sabbepi khandhā sadisā. Gatā appaṭisandhikāti niruddhakkhandhānaṃ puna āgantvā paṭisandhānābhāvena gatā appaṭisandhikāti vuccanti.

Idāni tīsu kālesu niruddhakkhandhānaṃ nānattaṃ natthīti dassetuṃ “anantarā”ti gāthamāha. Tattha anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgatāti ye khandhā anantarātītā hutvā bhinnā niruddhā, ye ca anāgatā khandhā bhijjissanti. Tadantareti tesam antare niruddhānaṃ paccuppannakhandhānaṃ. Vesamaṃ natthi lakkhaṇeti visamassa bhāvo vesamaṃ, taṃ vesamaṃ natthi, tehi nānattaṃ natthīti attho. Lakkhīyatīti lakkhaṇaṃ, tasmim lakkhaṇe.

Idāni anāgatakkhandhānaṃ vattamānakkhandhehi asammissabhāvaṃ kathento “anibbattena na jāto”ti gāthamāha. Anibbattena na jātoti ajātena apātubhūtena anāgatakkhandhena na jāto na nibbatto. Etena anāgatakkhandhassa vattamānakkhandhena asammissabhāvaṃ kathesi. Paccuppannena jīvatīti khaṇapaccuppannena vattamānakkhandhena jīvati. Etena ekakkhaṇe dvīhi cittehi na jīvatīti kathitaṃ. Cittabhaggā matoti dvīhi cittehi ekakkhaṇe ajīvanabhāvena cittabhaṅgena mato. “Uparito cittabhaṅgā”tipi pāḷi, taṃ ujukameva. Paññatti paramatthiyāti “rūpaṃ jīrati maccānaṃ, nāmagottaṃ na jīrati”ti vacanakkamena paṇṇattimattaṃ na jīraṇasabhāvena paramā ṭhiti etissāti paramatthiyā, sabhāvaṭṭhitikāti attho. “Datto mato, mitto mato”ti paṇṇattimattameva hi tiṭṭhati. Atha vā paramatthiyāti paramatthikā. Paramo attho etissāti paramatthikā. Ajaṭākāsoti paññattiyā natthidhammaṃ paṭicca kathanāṃ viya matoti paññatti natthidhammaṃ paṭicca na kathiyati, jīvitindriyabhaṅgasāṅkhātāṃ dhammaṃ paṭicca kathiyati.

Anidhānagatā bhaggāti ye khandhā bhinnā, te nidhānaṃ nihitaṃ nicayaṃ na gacchantīti anidhānagatā. Puñjo natthi anāgateti anāgatepi nesam puñjabhāvo rāsibhāvo natthi. Nibbattāyeva tiṭṭhantīti paccuppannavasena uppannā ṭhitikkhaṇe vayadhammāva hutvā tiṭṭhanti. Kimiva? Āragge sāsapūpamāti sūcimukhe sāsapo viya.

Idāni khandhānaṃ dassanabhāvaṃ dassento “nibbattāna”nti gāthamāha. Tattha nibbattānaṃ dhammānanti paccuppannānaṃ khandhānaṃ. Bhaṅgo nesam purakkhatoti etesam bhedo purato katvā ṭhapito. Palokadhammāti nassanasabhāvā. Purāṇehi adhissitāti pure uppannehi khandhehi na missitā na saṃsaggā.

Idāni khandhānaṃ adassanabhāvaṃ dassento “adassanato āyantī”ti gāthamāha. Tattha adassanato āyantīti adissamānāyeva āgacchanti uppajjanti. Bhaṅgā gacchantidassananti bheda bhaṅgato uddhaṃ adassanabhāvaṃ gacchanti. Vijjupādova ākāseti vivaṭākāse vijjulatāniccharaṇaṃ viya. Uppajjanti vayanti cāti pubbantato uddhaṃ uppajjanti ca bhijjanti ca, nassantīti attho. “Udeti āpūراتi veti cando”ti evamādīsu viya.

Evaṃ ṭhitiparittataṃ dassetvā idāni sarasaparittataṃ dassento “kathaṃ sarasaparittatāyā”tiādimāha. Tattha assāsūpanibandhaṃ jīvitanti abbhantarapavisananāsikavātapāṭibaddhaṃ jīvitindriyaṃ. Passāsoti bahinikkhamananāsikavāto. Assāsapassāsoti tadubhayaṃ. Mahābhūtūpanibandhanti catusamuṭṭhānikānaṃ pathaviāpatejavāyānaṃ mahābhūtānaṃ paṭibaddhaṃ jīvitaṃ. Kabaḷikārāhārūpanibandhanti asitapītādikabaḷikārahārena upanibandhaṃ. Usmūpanibandhanti kammajatejodhātūpanibandhaṃ. Viññāṇūpanibandhanti bhavaṅgaviññāṇūpanibandhaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “āyu usmā ca viññāṇaṃ, yadā kāyaṃ jahantima”nti.

Idāni nesam dubbalakāraṇaṃ dassento “mūlampi imesaṃ dubbala”ntiādimāha. Tattha mūlampīti patitṭhaṭṭhena mūlabhūtampi. Assāsapassāsānañhi karajakāyo

mūlaṃ. Mahābhūtādīnaṃ avijjākammatanḥhārā. Imesanti vuttappakārānaṃ assāsādīnaṃ jīvitindriyapavattikāraṇavasena vuttānaṃ. Etesu hi ekekasmim̐ asati jīvitindriyaṃ na tiṭṭhati. Dubbalanti appathāmaṃ. Pubbahetūpīti atītajātiyaṃ imassa vipākavaṭṭassa hetubhūtā kāraṇasaṅkhātā avijjāsaṅkhāratanḥhupādānabhavāpi. Imesaṃ dubbalā ye paccayā tepi dubbalāti ye ārammaṇādisādhāraṇapaccayā. Pabhāvikāti padhānaṃ hutvā uppādikā bhavatanḥhā. Sahabhūmīti sahabhāvikāpi rūpārūpadhammā. Sampayogāpīti ekato yuttāpi arūpadhammā. Sahajāpīti saddhim̐ ekacitte uppannāpi. Yāpi payojikāti cutipaṭisandhivasena yojetuṃ niyuttāti payojikā, vaṭṭamūlakā tanḥhā. Vuttañhetuṃ “tanḥhādutiyo puriso”ti. Niccadubbalāti nirantarena dubbalā. Anavaṭṭhitāti na avaṭṭhitā, otaritvā na ṭhitā. Paripātayanti imeti ime aññaṃaññaṃ pātayanti khepayanti. Aññaṃaññaṃassāti añño aññaṃ, eko ekassāti attho. Hi-iti kāraṇatthe nipāto. Natthi tāyitāti tāyano rakkhako natthi. Na cāpi ṭhapenti aññaṃaññaṃ añño aññaṃ ṭhapetuṃ na sakkonti. Yopi nibbattako so na vijjatīti yopi imesaṃ uppādako dhammo, so idāni natthi.

Na ca kenaci koci hāyatīti koci ekopi kassaci vasena na parihāyati. Gandhabbā ca ime hi sabbasoti sabbe hi ime khandhā sabbākārena bhaṅgaṃ pāpuṇituṃ yuttā. Purimehi pabhāvitā imeti pubbahetupaccayehi ime vattamānakā uppādikā. Yepi pabhāvikāti yepi ime vattamānakā uppādakā pubbahetupaccayā. Te pure matāti te vuttappakārapaccayā vattamānaṃ apāpuṇitvā paṭhamameva maraṇaṃ pattā. Purimāpi ca pacchimāpi cāti purimā pubbahetupaccayāpi ca pacchimā vattamāne paccayasamuppannā ca. Aññaṃaññaṃ na kadāci maddasaṃsūti aññaṃaññaṃ kismiñci kāle na diṭṭhapubbā. Ma-kāro padasandhivasena vutto.

Cātumahārājikānaṃ devānanti dhataratṭhvirūḷhakavirūpakkhakuverasaṅkhātā cātumahārājā issarā etesanti cātumahārājikā. Rūpādīhi dibbanti kīḷantīti devā. Te sinerupabbatassa vemajjhe honti. Tesu atthi pabbataṭṭhakāpi, atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesu paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Khiddāpadōsikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva tesu cātumahārājikānaṃ jīvitaṃ. Upādāyāti paṭicca. Parittakanti vuddhipaṭisedho. Thokanti mandakālaṃ, dīghadivasapaṭisedho. Khaṇikanti mandakālaṃ, kālantarapaṭisedho. Lahukanti sallahukaṃ, alasapaṭisedho. Itaranti sīghabalavapaṭisedho. Anaddhanīyanti kālavasena na addhānakkhamaṃ. Naciraṭṭhitikanti divasena ciraṃ na tiṭṭhatīti naciraṭṭhitikaṃ, divasapaṭisedho.

Tāvatiṃsānanti tettiṃsajanā tattha upapannāti tāvatiṃsā. Api ca tāvatiṃsāti tesu devānaṃ nāmaevātipi vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesu paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā. Tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Dibbasukhaṃ yātā payātā sampattāti yāmā. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti tusitā. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena nimmitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā ramantīti nimmanaratī. Cittācāraṃ ñatvā parehi nimmitesu bhogesū vasaṃ vattentīti paranimmitavasavattī. Brahmakāye brahmaghaṭṭāya niyuttāti brahmakāyikā. Sabbepi pañcavokābrahmāno gahitā.

Gamaniyoti gandhabbo. Samparāyoti paraloko. Yo bhikkhave ciraṃ jīvati, so vassasanti yo ciraṃ tiṭṭhamāno, so vassasatamattaṃ tiṭṭhati. Appaṃ vā bhiyyoti vassasatato upari tiṭṭhamāno dve vassasatāni tiṭṭhamāno nāma natthi. Hīleyya nanti naṃ jīvitaṃ avaññātaṃ kareyya, lāmakato cinteyya. “Hīleyyāna”nti ca paṭhanti.

Accayantīti atikkamanti. Ahorattāti rattindivaparicchedā. Uparujjhatīti jīvitindriyaṃ nirujjhati, abhāvaṃ upagacchati. Āyu khiyyati maccānanti sattānaṃ āyusaṅkhāro khayam yāti. Kunnadīnaṃva odakanti yathā udacacchinnāya kunnadiyā udakam, evaṃ maccānaṃ āyu khiyyati. Paramatthato hi atiparitto sattānaṃ jīvitakkhaṇo ekacittakkhaṇikamattoyeva. Yathā nāma rathacakkam pavattamānampi ekeneva nemipadesena pavattati, tiṭṭhamānampi ekeneva tiṭṭhati, evameva ekacittakkhaṇikam sattānaṃ jīvitam tasmim citte niruddhamatte satto niruddhoti vuccati.

Dhīrāti dhīrā iti. Puna dhīrāti paṇḍitā. Dhitimāti dhiti assa atthīti dhitimā. Dhisampannāti paṇḍiccena samannāgatā. Dhīkatapāpāti garahitapāpā. Tamyeva pariyaṃ dassetum “dhī vuccati paññā”tiādimāha. Tattha pajānātīti paññā. Kiṃ pajānāti? “Idam dukkha”ntiādinā nayena ariyasaccāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana “paññāpanavasena paññā”ti vuttā. Kinti paññāpeti? “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti paññāpeti. Sāva avijjāya abhibhavanato adhipatiyaṭṭhena indriyaṃ, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññāva indriyaṃ paññindriyaṃ. Sā panesā obhāsanalakkhaṇā, pajānanalakkhaṇā ca; yathā hi catubhittike gehe rattibhāge dīpe jalite andhakāraṃ nirujjhati, āloko pātubhavati, evameva obhāsanalakkhaṇā paññā. Paññobhāsasamo obhāso nāma natthi. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā hoti. Tenāha thero -

“Yathā, mahārāja, puriso andhakāre gehe telappadīpaṃ paveseyya, pavitṭho padīpo andhakāraṃ viddhaṃseti, obhāsaṃ janeti, ālokaṃ viddhaṃseti, pākāṭāni ca rūpāni karoti; evameva kho, mahārāja, paññā uppajjamānā avijjandhakāraṃ viddhaṃseti, vijjibhāsaṃ janeti, ñāṇālokaṃ viddhaṃseti, pākāṭāni ariyasaccāni karoti. Evaṃ kho, mahārāja, obhāsanalakkhaṇā paññā”ti.

Yathā pana cheko bhisakko āturānaṃ sappāyāsappāyāni bhojanādīni jānāti, evaṃ paññā uppajjamānā kusalākusale sevitabbāsevitabbe hīnappaṇītakanaṃhasukkasappaṭibhāgaappaṭibhāge dhamme pajānāti. Vuttampi cetam dhammasenāpatinā “pajānāti pajānātīti kho, āvuso, tasmā paññavāti vuccati. Kiñca pajānāti? Idam dukkhanti pajānātī”ti vitthāretabbaṃ. Evamassā pajānanalakkhaṇatā veditabbā.

Aparo nayo - yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā, kusalissāsakhittausupaṭivedho viya. Visayobhāsarasā, padīpo viya. Asammohapaccupaṭṭhānā, araṇṇagatasudesako viya.

Khandhadhīrāti pañcasu khandhesuñāṇaṃ pavattentīti khandhadhīrā. Aṭṭhārasasu dhātūsu ñāṇaṃ pavattentīti dhātudhīrā. Sesesupi iminā nayena attho netabbo. Te dhīrā evamāhaṃsūti ete paṇḍitā evaṃ kathayaṃsu. Kathentīti “appakam parittaka”nti kathayanti. Bhaṇantīti “thokam khaṇika”nti bhāsanti. Dīpayantīti “lahukam ittara”nti patiṭṭhapenti. Voharantīti “anaddhanikaṃ naciraṭṭhitika”nti nānāvidhena byavaharanti.

11. Idāni ye tathā na karonti, tesam byasanuppattiṃ dassento “passāmī”ti gāthamāha. Tattha passāmīti maṃsacakkhuādīhi pekkhāmi. Loketi apāyādimhi. Pariphandamānanti ito cito ca phandamānaṃ. Pajam imanti imaṃ sattakāyaṃ. Taṇhāgatanti taṇhāya gataṃ abhibhūtaṃ nipātītanti adhippāyo. Bhavesūti kāmabhavādīsu. Hīnā narāti hīnakammantā narā. Maccumukhe lapantīti antakāle sampatte maraṇamukhe paridevanti. Avītatanaṃseti avigatatanaṃ. Bhavāti

kāmabhavādikā. Bhavesūti kāmabhavādikesu. Atha vā bhavābhavesūti bhavabhavesu, punappunabhavesūti vuttaṃ hoti.

Passāmīti maṃsacakkhunāpi passāmīti duvidhaṃ maṃsacakkhu - sasambhāracakkhu pasādacakkhūti. Tattha yoyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakatṭhikena upari bhamukatṭhikena ubhato akkhikūṭehi bahiddhā akkhillomehi paricchinno akkhikūpakamajjhā nikkhantena nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho setakaṇhamañḍalavicitto maṃsapinḍo, idaṃ sasambhāracakkhu nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idaṃ pasādacakkhu nāma. Idamadhippetāṃ. Tadevaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamañḍalaparikkhittassa kaṇhamañḍalassa majjhe abhimukhe tṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānuppattipadesa diṭṭhamañḍale sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattakkhipaṭalāni byāpetvā pamāṇato ūkāsiramattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhaṃyamaṇaṃ tiṭṭhati.

Taṃ cakkhatīti cakkhu, tena maṃsacakkhunā passāmi. Dibbacakkhunāti “addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, dibbena cakkhunā visuddhena”ti evaṃvidhena dibbacakkhunā. Paññācakkhunāti “virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkaṃ udapādī”ti evaṃ āgatena paññācakkhunā. Buddhacakkhunāti “addasaṃ kho ahaṃ, bhikkhave, buddhacakkhunā lokaṃ volokento”ti evamāgatena buddhacakkhunā. Samantacakkhunāti “samantacakkhu vuccati sabbaññūtaññāṇa”nti evamāgatena samantacakkhunā. Passāmīti maṃsacakkhunā hatthatale tṭhapitāmalakaṃ viya rūpagataṃ maṃsacakkhunā. Dakkhāmīti sañjānāmi dibbena cakkhunā cutūpapātaṃ. Olokemīti avalokemi paññācakkhunā catusaccaṃ. Nijjhāyāmīti cintemi buddhacakkhunā saddhāpañcamakāni indriyāni. Upaparikkhāmīti samantato ikkhāmi pariyesāmi samantacakkhunā pañca neyyapathe.

Taṇhāphandaṇāya phandaṇānanti taṇhācalanāya calamānaṃ. Ito paraṃ diṭṭhiphandaṇādidiṭṭhibyasanena dukkhena phandaṇānapariyosānaṃ vuttanayattā uttānameva. Samphandaṇānanti punappunaṃ phandaṇānaṃ. Vipphandaṇānanti nānāvidhena calamānaṃ. Vedhamānanti kampamānaṃ. Pavedhamānanti padhānena kampamānaṃ. Sampavedhamānanti punappunaṃ kampamānaṃ. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ.

Taṇhānugatanti taṇhāya anupaviṭṭhaṃ. Taṇhāyānusaṭanti taṇhāya anupatthaṃ. Taṇhāyāsannanti taṇhāya nimuggaṃ. Taṇhāya pātitaṃ taṇhāya khittaṃ. “Paripātita”nti vā pāṭho. Abhibhūtaṃ taṇhāya madditaṃ ajjhotthaṃ. Pariyādinnaṇacittanti khepetvā gahitacittaṃ. Atha vā oghena gataṃ viya taṇhāgataṃ. Upādiṇṇakarūpapaccayehi pativā gataṃ viya taṇhānugataṃ. Udaḍḍhiṃ chādetvā patthaṇālikā udaḍḍhiṃ viya taṇhānusaṭtaṃ. Vaccakūpe nimuggaṃ viya taṇhāyāsannaṃ. Rukkhaḡgato pativā narake patitaṃ viya taṇhāpātitaṃ. Upādiṇṇakarūpaṃ saṃyogaṃ viya taṇhāya abhibhūtaṃ. Upādiṇṇakarūpapariggāhakassa uppannavipassanaṃ viya taṇhāya pariyādinnaṇacittaṃ. Atha vā kāmaccandena taṇhāgataṃ. Kāmapipāsāya taṇhānugataṃ. Kāmāsavena taṇhānusaṭtaṃ. Kāmapariḷāhena taṇhāyāsannaṃ. Kāmajjhosaṇena taṇhāya pātitaṃ. Kāmoghena taṇhāya abhibhūtaṃ. Kāmupādānena taṇhāya pariyādinnaṇacittanti evameke vaṇṇayanti. Kāmabhaveti kāmāvacare. Rūpabhaveti rūpāvacare. Arūpabhaveti arūpāvacare. Tesāṃ nānattaṃ heṭṭhā pakāsitaṃyeva.

Bhavābhavesūti bhavābhaveti bhavoti kāmādhātu. Abhavoti rūpārūpadhātu. Atha vā bhavoti kāmādhātu rūpadhātu. Abhavoti arūpadhātu. Tesu bhavābhavesu. Kammabhaveti kammavaṭṭe. Punabbhaveti ponobhavike vipākavaṭṭe. Kāmabhaveti kāmādhātuyā. Kammabhaveti kammavaṭṭe. Tattha kammabhavo bhāvayatīti bhavo. Kāmabhavo punabbhaveti kāmādhātuyā upapattibhave vipākavaṭṭe. Vipākabhavo bhavatīti bhavo. Rūpabhavādīsupi eseṇa nayo. Ettha ca “kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo”ti okāsaḥbhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tīsupi “kammabhavo”ti kammabhavaṃ, tathā “punabbhavo”ti upapattibhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Punappunabbhaveti aparāparaṃ uppattiyaṃ. Gatiyāti pañcagatiyā aññatarāya. Attabhāvābhiniḥḥattiyāti attabhāvānaṃ abhinibhattiyā. Avītataṇhāti mūlapadaṃ. Avigatataṇhāti khaṇikasamādhī viya khaṇikappahānābhāvena na vigatā taṇhā etesanti avigatataṇhā. Acattataṇhāti tādāṅgappahānābhāvena apariccattataṇhā. Avantataṇhāti vikkhambhanappahānābhāvena na vantataṇhāti avantataṇhā. Amuttataṇhāti accantasamucchedappahānābhāvena na muttataṇhā. Appahīnataṇhāti paṭippassaddhippahānābhāvena na pahīnataṇhā. Appaṭinissaṭṭhataṇhāti nissaraṇappahānābhāvena bhavo patitṭhitam anusayakilesam appaṭinissajjitvā ṭhitattā appaṭinissaṭṭhataṇhā.

12. Idāni yasmā avigatataṇhā evaṃ phandanti ca lapanti ca, tasmā taṇhāvinaye samādapento “mamāyite”ti gāthamāha. Tattha mamāyiteti taṇhādiṭṭhimamattehi “mama”nti pariggahite vatthusmiṃ. Passathāti sotāre ālapanto āha. Etampīti etampi ādīnaṃ. Sesam pākāmeva.

Dve mamattāti dve ālayā. Yāvatāti paricchedaniyammatthe nipāto. Taṇhāsaṅkhātenāti taṇhākoṭṭhāseṇa, saṅkhā saṅkhātanti atthato ekaṃ “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”tiādīsu viya. Sīmakatanti aparicchedadosavirahitam mariyādakataṃ “tiyojanaparamaṃ sīmaṃ sammannitu”nti ādīsu viya. Odhikatanti vacanaparinicchedadosavirahitam paricchedakataṃ sīmantarīkarukkhō viya. Pariyantakatanti paricchedakataṃ. Sīmantarīkarukkhō pana dvinnam sādharāṇam, ayaṃ pana ekābaddhatālapanti viya katanti pariyantakataṃ. Pariggahitanti kālāntarepi parāyattaṃ muñcitvā sabbākāreṇa gahitaṃ. Mamāyitanti ālayakataṃ vassūpagataṃ senāsanaṃ viya. Idam mamanti samīpe ṭhitaṃ. Etaṃ mamanti dūre ṭhitaṃ. Ettakanti parikkhāranīyamaṃ “ettakampi nappātibhāseyyā”ti viya. Ettāvatāti paricchedatthehi nipātaniyamaṃ “ettāvatā kho mahānāmā”ti viya. Kevalampi mahāpathavinti sakalampi mahāpathaviṃ.

Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritanti aṭṭhuttarasataṃ taṇhāgamanavithāraṃ. Aṭṭhuttarasataṃ kathaṃ hotīti ce? Rūpataṇhā...pe... dhammataṇhāti evaṃ cakkhuvārādīsu javanavīthiyā pavattā taṇhā “setṭhiputto, brāhmaṇaputto”ti evamādīsu pitito laddhanāmā viya pitusadisārammaṇe bhūtā. Ettha ca rūpārammaṇā rūpe taṇhāti rūpataṇhā. Sā kāmarāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā. Sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassata”nti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā. Uccchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchiḥḥati vinassati pacchedam bhavissatī”ti evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, tathā saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni honti. Tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa, itī atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti aṭṭhasataṃ. Ajjhattikassa upādāya “asmī”ti hoti, “itthasmī”ti hotīti vā evamādīni ajjhattikarūpādīnissitāni aṭṭhārasa, bāhirassupādāya

iminā “asmī”ti hoti, iminā “itthasmī”ti hotīti bāhīrarūpādinissitāni aṭṭhārasāti chattiṃsa. Iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti evampi aṭṭhasatatanhāvicaritāni honti.

Vīsativatthukā sakkāyaditṭhīti rūpādīnaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ ekekampi “rūpaṃ attato samanupassatī”tiādīnā nayena catudhā gāhavasena pavattāni vatthūni katvā uppannā vijjamānatṭhena satī khandhapañcakasaṅkhāte kāye ditṭhīti sakkāyaditṭhi. Dasavatthukā micchādītṭhīti “natthi dīnaṃ, natthi yitṭha”ntīādinayappavattā micchādītṭhi, ayāthāvadītṭhi virajjhītvā gahaṇato vā vitathā ditṭhi micchādītṭhi, anattāhāhattā paṇḍitehi kucchitā ditṭhītipi micchādītṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupatṭhānā, ariyānamadassanakāmatādīpadaṭṭhānā, paramavajjāti datṭhabbā. Dasavatthukā antaggāhikā ditṭhīti sassato loko, asassato loko, antavā loko”ti ādinayappavattā ekekaṃ koṭṭhāsaṃ patitṭhaṃ katvā gahaṇavasena evaṃ pavattā ditṭhi dasavatthukā antaggāhikā ditṭhi. Yā evarūpā ditṭhīti yā evaṃjātikā ditṭhi. Ditṭhigatanti ditṭhīsu gataṃ. Idaṃ dassanaṃ dvāsatṭhīditṭhīnantogadhattāti ditṭhigataṃ, ditṭhiyeva duratikkamaṇatṭhena gahanaṃ ditṭhigahanaṃ tiṇagahanavanagahanapabbatagahanaṇi viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena ditṭhikantāraṃ corakantāravālakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Sammādītṭhiyā vinivijjanaṭṭhena vilomaṇatṭhena ca ditṭhivīsūkāyikaṃ. Micchādassanaṇi uppajjamānaṃ sammādassanaṃ vinivijjhati ceva vilometi ca. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato ditṭhiyā virūpaṃ phanditanti ditṭhivipphanditaṃ. Ditṭhigatiko hi ekasmiṃ patitṭhātumaṃ na sakkoti. Kadāci sassataṃ anussarati, kadāci ucchedaṃ. Ditṭhiyeva bandhanaṭṭhena saṃyojananti ditṭhisamyojanaṃ. Susumārādayo viya purisaṃ ārammaṇaṃ daḥhaṃ gaṇhātīti gāho. Patitṭhahanaṇato patitṭhāho. Ayaṇhi balavapavattibhāvena patitṭhahitvā gaṇhātī. Niccādivasena abhinivisatīti abhiniveso. Dhammasabhāvaṃ atikkamītvā niccādivasena parato āmasatīti parāmāso. Anattāhāhattā kucchito maggo, kucchitānaṃ vā apāyānaṃ maggoti kummaggo. Ayāthāvapathato micchāpatho. Yathā hi disāmūḷhena “ayaṃ asukagāmaṃsa nāma patho”ti gahitopi taṃ gāmaṃ na sampāpeti, evaṃ ditṭhigatikenā “sugatipatho”ti gahitāpi ditṭhi sugatiṃ na pāpetīti ayāthāvapathato micchāpatho. Micchāsabhāvato micchattaṃ. Tattheva paribbhamanaṇato taranti ettha bālāti titthaṃ, titthaṇca taṃ anattāhānaṇca āyatananti titthāyatanāṃ, titthiyānaṃ vā sañjātidesatṭhena nivāsatṭhānaṭṭhena ca āyatanantīpi titthāyatanāṃ. Vipariyesabhūto gāho, vipariyesato vā gāhoti vipariyesaggāho. Asabhāvagāhoti viparītaggāho. “Anicce nicca”ntī ādinayappavattavasena parivattetvā gāho vipallāsaggāho. Anupāyagāho micchāgāho. Ayāthāvakaṃmiṃ vatthusmiṃ na sabhāvasmiṃ vatthusmiṃ tathaṃ yāthāvakaṃ sabhāvanti gāho “ayāthāvakaṃmiṃ yāthāvaka”ntī gāho. Yāvatāti yattakā. Dvāsatṭhīditṭhigatānīti brahmajāle āgatāni dvāsatṭhīditṭhigatāni.

Acchedasaṃkinopi phandantīti acchindītvā pasayha balakkārena gaṇhissantīti uppannasamkinopi calanti. Acchindantepīti vuttanayena acchijjantepī. Acchinnepīti vuttanayena acchindītvā gahitepi. Vipariṇāmasamkinopīti parivattetvā aññathābhāvena āsamkinopi. Vipariṇāmantepīti viparivattanakālepi. Vipariṇatepīti viparivattitepi. Phandantīti calanti. Samphandantīti sabbākārena calanti. Vipphandantīti vivīdhākārena phandanti. Vedhantīti bhayaṃ disvā kampanti. Pavedhantīti chambhitattā bhayena visesena kampanti. Sampavedhantīti lomahaṃsanabhayena sabbākārena kampanti. Phandamāneti upayogabahuvacanaṃ.

Appodaketi mandodake. Parittodaketi luḷitodake. Udakapariyādāneti khīṇodake. Balākāhi vāti vuttāvasesāhi pakkhijātīhi. Paripātiyamānāti vihiṃsiyamānā ghaṭṭiyamānā. Ukkhipiyamānāti kaddamantarato nīhariyamānā giliyamānā vā. Khajjamānāti khādiyamānā. Phandanti kākehi. Samphandanti kulalehi. Vipphandanti balākāhi. Vedhanti tuṇḍena gahitakāle maraṇavasena. Pavedhanti vijjhanakāle. Sampavedhanti maraṇasamīpe.

Passitvāti aguṇaṃ passitvā. Tulayitvāti guṇāguṇaṃ tulayitvā. Tīrayitvāti guṇāguṇaṃ vitthāretvā. Vibhāvayitvāti vatthuhānabhāgiṃ muñcitvā vajjetvā. Vibhūtaṃ katvāti nipphattiṃ pāpetvā āveṇikaṃ katvā. Atha vā saṃkiṇṇadosaṃ mocetvā vatthuvibhāgakaraṇena passitvā. Aparicchedadosaṃ mocetvā pamāṇakaraṇavasena tulayitvā. Vatthudosaṃ mocetvā vibhāgakaraṇavasena tīrayitvā. Sammohadosaṃ mocayitvā aggavibhāgakaraṇavasena vibhāvayitvā. Ghanadosaṃ mocetvā pakativibhāgakaraṇena vibhūtaṃ katvā. Pahāyāti pajahitvā. Paṭinissajjitvāti nissajjitvā. Amamāyantoti taṇhādiṭṭhīhi ālayaṃ akaronto. Agaṇhantoti diṭṭhiyā pubbabhāge paññāya taṃ na gaṇhanto. Aparāmasantoti vitakkena ūhanaṃ akaronto. Anabhinivesantoti niyāmokkantidiṭṭhivasena nappavisanto.

Akubbamānoti pariggāhataṇhāvasena akaronto. Ajanayamānoti ponobhavikataṇhāvasena ajanayamāno. Asañjanayamānoti visesena asaṇjanayamāno. Anibbattayamānoti patthanātaṇhāvasena na nibbattayamāno. Anabhinibbattayamānoti sabbākārena na abhinibbattayamāno. Upasaggavasena vā etāni padāni vaḍḍhitāni. Evamettha paṭhamagāthāya assādaṃ.

13. Tato parāhi catūhi gāthāhi ādīnavañca dassetvā idāni saupāyaṃ nissaraṇaṃ nissaraṇānisamsaṇca dassetuṃ, sabbāhi vā etāhi kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṇca dassetvā idāni nekkhamme ānisamsaṃ dassetuṃ “ubhosu antesū”ti gāthādvayamāha. Tattha ubhosu antesūti phassaphassasamudayādīsu dvīsu, dvīsu paricchedesu. Vineyya chandanti chandarāgaṃ vinetvā. Phassaṃ pariññāyāti cakkhusamphassādiphassaṃ, phassānusārena vā taṃsampilpayutte sabbepi arūpadhamme, tesāṃ vatthudvārāmmaṇavasena rūpadhamme cāti sakalampi nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā. Anānugiddhoti rūpādīsu sabbadhammesu agiddho. Yadattagarahī tadakubbamānoti yaṃ attanā garahati, taṃ akurumāno. Na limpatī diṭṭhasutesu dhīroti so evarūpo dhitisampanno dhīro diṭṭhesu ca sutesu ca dhammesu dvinnāṃ lepānaṃ ekenāpi lepena na limpati, ākāsamiva nirupalitto accantavodānappatto hoti.

Phasso eko antoti phasso ekaparicchedo. Phusatīti phasso. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattatīti phusanalakkhaṇo. Ekadeseneva anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṇca saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso, vatthārammaṇasaṅghaṭṭanato vā uppannattā sampattiatthenapi rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti veditabbo. Vuttañhetam aṭṭhakathāyaṃ -

“Catubhūmakaphasso no phusanalakkhaṇo nāma natthi, saṅghaṭṭanaraso pana pañcadvārikova hoti. Pañcadvārikassa hi phusanalakkhaṇotipi saṅghaṭṭanarasotipi nāmaṃ. Manodvārikassa phusanalakkhaṇotveva nāmaṃ, na saṅghaṭṭanaraso”ti.

Idaṇca vatvā idaṃ suttaṃ ābhaṭaṃ -

“Yathā, mahārāja, dve meṇḍā yujjheyyuṃ, yathā eko meṇḍo, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo meṇḍo, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesāṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso ca. Yathā, mahārāja, dve sammā vajjeyyuṃ, dve pāṇī vajjeyyuṃ. Yathā eko pāṇi, evaṃ cakkhu daṭṭhabbaṃ. Yathā dutiyo pāṇi, evaṃ rūpaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tesāṃ sannipāto, evaṃ phasso daṭṭhabbo. Evaṃ phusanalakkhaṇo ca phasso saṅghaṭṭanaraso cā”ti vitthāro.

Yathā vā “cakkhunā rūpaṃ disvā”tiādīsu cakkhuviññāṇādīni cakkhuādināmena vuttāni, evamidhāpi tāni cakkhuādināmeneva vuttānīti veditabbāni. Tasmā “evaṃ cakkhu daṭṭhabba”ntiādīsu evaṃ cakkhuviññāṇaṃ daṭṭhabbanti iminā nayena attho veditabbo. Evaṃ sante cittārammaṇasaṅghaṭṭanato imasmimpi sutte kiccaṭṭheneva rasena “saṅghaṭṭanaraso”ti siddho hoti. Tiṇṇaṃ sannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Ayañhi tattha tattha “tiṇṇaṃ saṅgati phasso”ti evaṃ kāraṇasseva vasena paveditoti. Imassa ca suttapadassa tiṇṇaṃ saṅgatiyā phassoti ayamatto, na saṅgatimattameva phasso.

Evaṃ paveditattā pana tenevākārena paccupaṭṭhātīti “sannipātapaccupaṭṭhāno”ti vutto. Phalaṭṭhena pana paccupaṭṭhānenesa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Vedanaṃ hesa paccupaṭṭhāpeti, uppādetīti attho. Uppādayamāno ca yathā bahiddhā uṇhapaccayāpi samānā lākhāsāṅkhādhātunissitā usmā attano nissaye mudubhāvakārī hoti, na attano paccayabhūtepi bahiddhā vītaccitaṅgārasaṅkhāte uṇhabhāve. Evaṃ vatthārammaṇasaṅkhātāaṇṇapaccayopi samāno cittanissitattā attano nissayabhūte citte eva esa vedanuppādako hoti, na attano paccayabhūtepi vatthumhi ārammaṇevāti veditabbo. Tajjena samannāhārena pana indriyena ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato esa “āpāthagatavisayapadaṭṭhāno”ti vuccati.

Phasso yato samudeti uppajjati, so “phassasamudayo”ti vuccati. Vuttañhetam - “saṅgāyanapaccayā phasso”ti. Atītaḍḍako kālavasena vutto. Vedanāduko “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti vuttattā upekkhāvedanaṃ sukhomeva katvā sukhadukkhavasena, nāmarūpaduko rūpārūpavasena, āyatanaduko saṃsārapavattivāsena, sakkāyaduko pañcakkhandhavasena vuttoti veditabbo. Tattha sukhayatīti sukhā. Vedayatīti vedanā. Dukkhatīti dukkhā. Namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ. Rūpanalakkhaṇaṃ rūpaṃ. Cakkhāyatanādīni cha ajjhātikāni. Rūpāyatanādīni cha bāhirāni. Rūpakkhandaḍḍayo pañcakkhandhā vijjamānaṭṭhena sakkāyo. Avijjākammataṇhāāhāraphassanāmarūpā sakkāyasamudayo.

Cakkhusamphassoti cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Cakkhuto pavatto samphasso cakkhusamphasso. So pana attanā sampayuttāya vedanāya sahaajātaaññamaññanissayavipākāāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti. Suṇātīti sotaṃ. Taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅguliveṭhakasaṅṭhāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati. Sotato pavatto samphasso sotasamphasso.

Ghānasamphassādīsopi eseṇa nayo. Ghāyatīti ghānaṃ. Taṃ sasambhārabhāvaṃ anto ajapadasaṅṭhāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati. Jīvitamavhāyatīti jivhā, sāyanaṭṭhena vā jivhā. Sā sasambhārajivhāya atiaggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe

bhinnauppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ
vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti
kāyo. Āyoti uppattideso. Yāvatā imasmiṃ kāye upādiṇṇapavatti nāma atthi, tattha
yebhuyyena kāyappasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ
sādhayamāno tiṭṭhati. Munātīti mano, vijānātīti attho. Manoti sahāvajjanabhavaṅgaṃ;
manato pavatto samphasso manosamphasso.

Chabbidhampi phassaṃ duvidhameva hotīti dassetuṃ “adhivacanasamphasso
paṭighasamphasso”ti āha. Manodvāriko adhvavacanasamphasso. Pañcadvāriko
vatthārammaṇādiṭṭhena uppajjanato paṭighasamphasso.

Sukhavedanāya ārammaṇe sukhavedanīyo. Dukkavedanāya ārammaṇe
dukkavedanīyo. Adukkhamasukhavedanāya ārammaṇe adukkhasukhavedanīyo.
Tattha sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā
khanati, khādati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ. Dukkayatīti dukkhaṃ, yassuppajjati,
taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhanti adukkhasukhaṃ, ma-kāro
padasandhivasena vutto.

Kusalotiādayo jātivasena vuttā. Tattha kusalo ekavīsatikusalacittasampayutto.
Akusaloti dvādasākusalacittasampayutto. Abyākatoti
avasesavipākakiriyābyākatacittasampayutto.

Puna bhavappabhedavasena niddisanto “kāmāvacaro”tiādimāha.
Catupaññāsakāmāvacaracittasampayutto kāmāvacaro. Kāmaṃ pahāya rūpe
avacarātīti rūpāvacaro, kusalābyākatavasena pañcadasarūpāvacaracittasampayutto.
Kāmaṇca rūpaṇca pahāya arūpe avacarātīti arūpāvacaro, kusalābyākatavasena
dvādasārūpāvacaracittasampayutto.

Idāni abhinivesavasena dassento “suññato”tiādimāha. Tattha suññatoti
rāgadosamohehi suññattā suññato. Rāgadosamohanimittehi animittattā animitto.
Rāgadosamohapaṇidhīnaṃ abhāvato appaṇihitoti vuccati.

Idāni vaṭṭapariyāpannaapariyāpannavasena dassento “lokiyo”tiādimāha. Loko
vuccati lujjanapalujjanatṭhena vaṭṭaṃ, tasmīṃ pariyāpannabhāvena loke niyuttoti
lokiyo. Uttiṇṇoti uttaro, loke apariyāpannabhāvena lokato uttaroti lokuttaro.
Phusanāti phusanākāro. Samphusanā samphusitattanti upasaggena padaṃ
vaḍḍhitam.

Evam ṇātaṃ katvāti evaṃ pākaṭaṃ katvā jānanto tīreti tīrayati, upari vattabbākārena
cinteti. Aniccantikātāya ādiantavantatāya ca aniccato tīreti.
Uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavatthutāya ca dukkhato. Paccayayāpanīyatāya
rogamūlatāya ca rogato. Dukkhatāsūlayogitāya kilesāsucipaggharatāya
uppādajarābhaṅgehi uddhumātāparipakkapabhinnaṭṭhāya ca gaṇḍato. Pīḷājanakatāya
antotudanaṭṭhāya dunnīharaṇīyatāya ca sallato. Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhiāvahanatāya
aghavatthutāya ca aghato. Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca
ābādhato. Avasatāya avidheyyatāya ca parato. Byādhijarāmaraṇehi
lujjanapalujjanatāya palokato. Anekabyasanāvahanatāya itito. Aviditānaṃyeva
vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca upaddavato.
Sabbabhayānaṃ ākaratāya ca dukkhavūpasamasāṅkhātassa paramassāsassa
paṭipakkhabhūtatāya ca bhayato. Anekehi anattānehi anubaddhatāya
dosūpasatṭhatāya, upasaggo viya anadhivāsanārahātāya ca upasaggato.

Byādhijarāmarañehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya calato.
Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya pabhaṅguto.
Sabbāvatthāvinipātītāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya adhuvato. Atāyanatāya ceva
alabbhaneyyakhematāya ca atāṇato. Allīyitum anarahatāya, allīnānampi ca
leṇakiccākāritāya aleṇato. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena asaraṇato.
Yathāparikkappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya rittato. Rittatāyeva
tucchato, appakattā vā. Appakampi hi loke “tuccha”nti vuccati. Sāminivāsivedaka
kārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya suñṇato.

Sayaṅca asāmikabhāvāditāya anattato. Pavattidukkhātāya, dukkhassa ca
ādīnavatāya ādīnavato. Atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo,
kapaṇamanussassetam adhivacanaṃ. Khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasadisatāya
ādīnavato. Jarāya ceva marañena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya
vipariṇāmadhammato. Dubbalatāya, phegu viya sukhabhaṅjanīyatāya ca asārakato.
Aghahetutāya aghamūlato. Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya vadhakato.
Vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca vibhavato. Āsavapadaṭṭhānatāya
sāsavato. Hetupaccayehi abhisāṅkhatatāya saṅkhatato. Maccumārakilesamārānaṃ
āmisabhūtatāya mārāmisato. Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya
jātijarābyādhimaraṇadhammato. Sokaparidevaupāyāsahetutāya
sokaparidevaupāyāsadhammato. Taṇhādiṭṭhiduccaritasamkilesānaṃ
visayadhammatāya samkilesadhammato. Avijjākammatāṇhāsaḷāyatanavasena
uppattito samudayato. Tesam abhāvena atthaṅgamato. Phasse chandarāgavasena
madhurassādena assādato. Phassassa vipariṇāmena ādīnavato. Ubhinnaṃ
nissaraṇena nissaraṇato tīretīti sabbesu ca imesu “tīretī”ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pajahatīti sakasantānato nīharati. Vinodetīti tudati. Byantiṃ karotīti vigatantaṃ
karoti. Anabhāvaṃ gametīti anu anu abhāvaṃ gameti. Ariyamaggasatthena
ucchinnaṃ taṇhāavijjāmayam mūlametesanti ucchinnaṃ mūlā. Tālavatthu viya nesaṃ
vatthu katanti tālāvatthukatā. Yathā hi tālarukkhaṃ samūlaṃ uddharitvā tassa
vatthumatte tasmim padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ
ariyamaggasatthena samūle rūpādirase uddharitvā tesam pubbe
uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbepi te “tālāvatthukatā”ti
vuccanti. Yassesoti yassa puggalassa eso gedho. Samucchinnoti ucchinno.
Vūpasantoti phalena vūpasanto. Paṭipassaddhoti paṭipassaddhippahānena
paṭipassambhito. Upasaggena vā padaṃ vaḍḍhitaṃ. Abhabbuppattikoti puna
uppajjitum abhabbo. Ñāṇagginā daḍḍhoti maggañāṇagginā jhāpito. Atha vā
visanikkhittaṃ bhājanena saha chaḍḍitaṃ viya vatthunā saha pahīno.
Mūlacchinnavisavalli viya samūlacchinnoti samucchinno. Uddhane udakaṃ siñcitvā
nibbāpitaāṅgāraṃ viya vūpasanto. Nibbāpitaāṅgāre patitau dakaphusitaṃ viya
paṭipassaddho. Ankuruppattiyā hetucchinnaḥ vijāṃ viya abhabbuppattiko.
Asanipātavisarukkho viya ñāṇagginā daḍḍhoti evameke vaṇṇayanti.

Vītagedhoti idaṃ sakabhāvapariccajanavasena vuttaṃ. Vigatagedhoti idaṃ
ārammaṇe sālāyabhāvapariccajanavasena. Cattagedhoti idaṃ puna
anādiyanabhāvadassanavasena. Muttagedhoti idaṃ santatito vinimocanavasena.
Pahīnagedhoti idaṃ muttassāpi kvaci anavaṭṭhānadassanavasena.
Paṭinissaṭṭhagedhoti idaṃ ādinnaḥ pubbassa nissaggadassanavasena vuttaṃ. Vītarāgo
vigatarāgo cattarāgoti vuttanayena yojetabbaṃ. Tattha gijjhanavasena gedho.
Rañjanavasena rāgo. Nicchātoti nittaṇho. “Nicchado”tipi pāṭho,

taṇhāchadanavirahitoti attho. Nibbutoti nibbutasabhāvo. Sītibhūtoti sītasabhāvo. Sukhapaṭisaṃvedīti kāyikacetāsikasukhaṃ anubhavanasabhāvo. Brahmabhūtenāti uttamasabhāvena. Attanāti cittaena.

Katattā cāti pāpakammānaṃ katabhāvena ca. Akatattā cāti kusalānaṃ akatabhāvena ca. Kataṃ me kāyaduccaritaṃ, akataṃ me kāyasucaritantiādayo dvārasasena avirativirativasena kammappathavasena ca vuttā. Sīlesumhi na paripūrakārītiādayo catupārisuddhisīlavasena. Jāgariyamananuyuttoti pañcajāgaraṇavasena. Satisampajaññenāti sātthakādisampajaññavasena. Cattāro satipaṭṭhānātiādayo bodhipakkhiyadhammā lokiyalokuttaravasena. Dukkhaṃ me apariññātantiādayo cattāro ariyasaccavasena vuttāti veditabbaṃ. Te atthato tattha tattha vuttanayattā pākaṭāyeva.

Dhīro paṇḍitoti satta padā vuttatthāyeva. Api ca dukkhe akampiyaṭṭhena dhīro. Sukhe anuppiḷvaṭṭhena paṇḍito. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthe kataparicayaṭṭhena paññavā. Attatthaparattthe niccalaṭṭhena buddhimā. Gambhīrauttānatthe apaccosakkanaṭṭhena ñāṇī. Guḷhapaṭicchannatthe obhāsanaṭṭhena vibhāvī. Nikkilesabyavadānaṭṭhena tulāsadisoti medhāvī. Na limpatīti sajātiyā na limpati ākāse lekha viya. Na palimpatīti visesena na limpati. Na upalimpatīti saññogo hutvāpi na limpati hatthatale lekha viya. Alittoti saññogo hutvāpi na kilissati kāsikavatthe ṭhapitamaṇiratanaṃ viya. Apalittoti visesena na kilissati maṇiratane paliveṭhitakāsikavatthaṃ viya. Anupalittoti upagantvāpi na allīyati pokkharapatte udakabindu viya. Nikkhantoti bahi nikkhanto bandhanāgārato palāto viya. Nissaṭoti pāpapahīno amittassa paṭicchāpitakiliṭṭhavatthu viya. Vipparamuttoti suṭṭhu mutto gayhūpage vatthumhi ratiṃ nāsetvā puna nāgamaṇaṃ viya. Visaññuttoti kilesehi ekato na yutto byādhinā muttagilāno viya. Vimariyādikatena cetasāti vigatamariyādakatena cittaena, sabbabhavena sabbārammaṇena sabbakilesehi muttacittenāti attho.

14. Saññaṃ pariññāti gāthāya pana ayaṃ saṅkhepattho - na kevalaṇca phassameva, api ca kho pana kāmasaññādibhedam saññaṃ, saññānusārena vā pubbe vuttanayeneva nāmarūpaṃ tīhi pariññāhi parijānitvā imāya paṭipadāya catubbidhampi vitareyya oghaṃ, tato so tiṇṇogho taṇhādiṭṭhipariggahesu taṇhādiṭṭhikilesappahānena anupalitto khīṇāsavamuni rāgādisallānaṃ abbūḷhattā abbūḷhasallo, sativapullappattiyā appamatto caraṃ, pubbabhāge vā appamatto caranto tena appamādacārena abbūḷhasallo hutvā sakaparattabhāvādibhedam nāsisati lokamimaṃ paraṇca, aññadatthu carimacittanīrodhā nirupādānova jātavedo parinibbātīti arahattanikūṭeṇa desanaṃ niṭṭhāpesi, dhammanettiṭṭhapanameva karonto; na tu imāya desanāya maggaṃ vā phalaṃ vā uppādesi, khīṇāsavassa desitattāti.

Nīlādibhedam ārammaṇaṃ sañjānātīti saññā. Sā sañjānanalakkhaṇā paccābhiññāṇarasā. Catubbūmikasaññā hi nosañjānanalakkhaṇā nāma natthi, sabbā sañjānanalakkhaṇāva. Yā panettha abhiññāṇena sañjānāti, sā paccābhiññāṇarasā nāma hoti. Tassā vaḍḍhakissa dārumhi abhiññāṇaṃ katvā puna tena abhiññāṇena taṃ paccābhijānanakāle, purisassa kāḷatīlakādiabhiññāṇaṃ sallakkhetvā puna tena abhiññāṇena “asuko nāma eso”ti tassa paccābhijānanakāle, rañño piḷandhanagopakabhaṇḍāgārikassa tasmim tasmim piḷandhane nāmapaṇṇakaṃ bandhitvā “asukaṃ piḷandhanaṃ nāma āharā”ti vutte dīpaṃ jāletvā sārāgabbhaṃ pavisitvā paṇṇaṃ vācetvā tassa tas seva piḷandhanassa āharaṇakāle ca pavatti

veditabbā.

Aparo nayo - sabbasaṅgāhikavasena hi sañjānanalakkhaṇā saññā,
punasañjānanapaccayanimittakaraṇarasā dāruādīsu tacchakādayo viya,
yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassakaandho viya,
ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya,
yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti
uppannasaññā viya. Yā panettha ñāṇasampayuttā hoti, sā ñāṇameva anuvattati,
sasambhārapathaviādīsu sesadhammā pathaviādīni viyāti veditabbā.

Kāmapaṭisaññuttā saññā kāmasaññā. Byāpādapaṭisaññuttā saññā byāpādasaññā.
Vihimsāpaṭisaññuttā saññā vihiṃsāsaññā. Tesu dve sattesupi saṅkhāresupi
uppañjanti. Kāmasaññā hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppañjati.
Byāpādasaññā appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato
paṭṭhāya yāva vināsanā uppañjati. Vihimsāsaññā saṅkhāresu na uppañjati. Saṅkhāro hi
dukkhāpetabbo nāma natthi. “Ime sattā haññantu vā, ucchijjantu vā, vinassantu vā,
mā vā ahesu”nti cintanakāle pana sattesu uppañjati. Nekkhammapaṭisaññuttā saññā
nekkhammasaññā, sā asubhapubbabhāge kāmāvacarā hoti, asubhajhāne rūpāvacarā,
taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttarā.
Abyāpādapaṭisaññuttā saññā abyāpādasaññā, sā mettāpubbabhāge kāmāvacarā
hoti, mettājhāne rūpāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle
lokuttarā. Avihimsāpaṭisaññuttā saññā avihimsāsaññā, sā karuṇāpubbabhāge
kāmāvacarā, karuṇājhāne rūpāvacarā, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā
uppannamaggaphalakāle lokuttarā. Yadā alobho sīsaṃ hoti, tadā itare dve
tadanvāyikā bhavanti. Yadā mettā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.
Yadā karuṇā sīsaṃ hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Rūpārammaṇaṃ
ārabha uppannā saññā rūpasaññā. Saddasaññādīsupi eseva nayo. Idaṃ tassāyeva
ārammaṇato nāmaṃ. Ārammaṇānaṃ vuttattā cakkhusamphassajādivatthūnipi
vuttāneva honti.

Yā evarūpā saññāti aññāpi “paṭighasamphassajā saññā adhivacanasamphassajā
saññā”ti evamādikā veditabbā. Tattha adhivacanasamphassajā saññāti pariyaṇena
chadvārikāyeva. Tayo hi arūpino khandhā sayāṃ piṭṭhivaṭṭakā hutvā attanā
sahajātasaññāya “adhivacanasamphassajā saññā”ti nāmaṃ karonti, nippariyaṇena
pana paṭighasamphassajā saññā nāma pañcadvārikā saññā, adhivacanasamphassajā
saññā nāma manodvārikā saññā. Etā atirekasaññā pariggahitāti veditabbā.

Saññāti sabhāvanāmaṃ. Sañjānanāti sañjānanākāro. Sañjānitattanti sañjānitabhāvo.

Avijjoghanti pūreṭuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyāṃ nāma, aladdhabbanti
attho. Taṃ avindiyāṃ vindatīti avijjā. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyāṃ nāma,
taṃ vindiyāṃ na vindatīti avijjā. Khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ,
dhātūnaṃ suññaṭṭhaṃ, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ
karotīti avijjā. Dukkhaḍḍīnaṃ pīlanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ
karotīti avijjā. Antavirahite saṃsāre yonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte
javāpetīti avijjā. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesu
khandhādīsu na javatīti avijjā. Api ca cakkhuviññāḍīnaṃ vatthārammaṇānaṃ
paṭiccasamuppādaṭṭhapaṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ chādanatopi avijjā, taṃ
avijjoghaṃ. Kāmoghavasena uttareyya. Bhavoghavasena patareyya. Diṭṭhoghavasena
samatikkameyya. Avijjoghavasena vītivatteyya. Atha vā sotāpattimaggena

pahānavasena uttareyya. Sakadāgāmimaggena pahānavasena patareyya. Anāgāmimaggena pahānavasena samatikkameyya. Arahattamaggena pahānavasena vītivatteyya. Atha vā “tareyyādipañcapadaṃ tadaṅgādipañcapahānena yojetabba”nti keci vadanti.

“Monāṃ vuccati ñāṇa”nti vatvā taṃ pabhedato dassetuṃ “yā paññā pajānanā”tiādimāha. Taṃ vuttanayameva ṭhapetvā “amoho dhammavicayo”ti padaṃ. Amoho kusalesu dhammesu abhāvanāya paṭipakkho bhāvanāhetu. Amohena aviparītaṃ gaṇhāti mūlhasa viparītaggaḥaṇato. Amohena yāthāvaṃ yāthāvato dhārento yathāsabhāve pavattati. Mūlho hi “tacchaṃ atacchaṃ, atacchañca taccha”nti gaṇhāti; tathā icchitālābhaddukkhāṃ na hoti. Amūlhasa “taṃ kutettha labbhā”ti evamā dipaccavekkhaṇasambhavato maraṇadukkhāṃ na hoti. Sammohamaraṇaṇhi dukkhāṃ, na ca taṃ amūlhasa hoti. Pabbajitānaṃ sukhasaṃvāso hoti, tiracchānayaṇiyaṃ nibbatti na hoti. Mohena hi nīccasammūlha tiracchānayaṇiyaṃ upapajjanti. Mohapaṭipakkho ca amoho mohavasena amajjhāttabhāvassa abhāvakaro. Amohena avihiṃsāsāññā dhātusaññā majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanaṃ, pacchimaganthadvayassa pabhedanañca hoti. Pacchimāni dve satipaṭṭhānāni tasseva ānubhāvena ijjhanti. Amoho dīghāyukatāya paccayo hoti. Amūlho hi hitāhitaṃ ñatvā ahitaṃ parivajjento hitaṃ paṭisevamāno dīghāyuko hoti, attasampattiyā aparihīno hoti. Amūlho hi attano hitameva karonto attānaṃ sampādeti. Ariyavihārassa paccayo hoti, udāsinaṃ pakkhesu nibbuta hoti amūlhasa sabbābhisaṅgatāya abhāvato. Amohena anattadassanaṃ hoti. Asammūlho hi yāthāvagahaṇakusalo apariṇāyakaṃ khandhapañcakaṃ apariṇāyakato bujjhati. Yathā ca etena anattadassanaṃ, evaṃ attadassanaṃ mohena. Ko hi nāma attasuññataṃ bujjhitvā puna sammohaṃ āpajjeyyāti.

Tena ñāṇena samannāgatoti etena vuttappakārena ñāṇena samaṅgībhūto sekkhādayo muni. Monappattoti paṭiladdhañāṇo munibhāvaṃ patto. Tīṇīti gaṇanaparicchedo. Moneyyānīti munibhāvakarā moneyyakarā paṭipadā dhammā. Kāyamoneyyantiādīsu viññattikāyarūpakāyavasena paññāpetabbaṃ kāyamoneyyaṃ. Viññattivācāsaddavācāvasena paññāpetabbaṃ vacīmoneyyaṃ. Manodvārikacittādivasena paññāpetabbaṃ manomoneyyaṃ. Tividhakāyaduccarītānaṃ pahānanti pañātipātādividhānaṃ kāyato pavattānaṃ duṭṭhu caritānaṃ pajahanaṃ. Kāyasucaritanti kāyato pavattaṃ suṭṭhu caritaṃ. Kāyārammaṇe ñāṇanti kāyaṃ ārammaṇaṃ katvā aniccādivasena pavattaṃ kāyārammaṇe ñāṇaṃ. Kāyapariññāti kāyaṃ ñātatiṇaṃ appahānapariññāhi jānāvasena pavattaṃ ñāṇaṃ. Pariññāsahagato maggoti ajjhātikaṃ kāyaṃ sammāsivā uppāditamaggo pariññāsahagato. Kāye chandarāgassa pahānanti kāye taṇhāchandarāgassa pajahanaṃ. Kāyasaṅkhāranīrodhoti assāsapassāsānaṃ nirodho āvaraṇo, catutthajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. Vacīsaṅkhāranīrodhoti vitakkavicārānaṃ nirodho āvaraṇo, dutiyajjhānasamāpattisamāpajjanaṃ. Cittasaṅkhāranīrodhoti saññāvedanānaṃ nirodho āvaraṇo, saññāvedayitānīrodhasamāpattisamāpajjanaṃ.

Paṭhamagāthāya kāyamunintiādīsu kāyaduccaritappahānavasena kāyamuni. Vacīduccaritappahānavasena vācāmuni. Manoduccaritappahānavasena manomuni. Sabbākusalappahānavasena anāsavamuni. Moneyyasampannanti jānitabbaṃ jānitvā phale ṭhitattā moneyyasampannaṃ. Āhu sabbappahāyiniṇti sabbakilese pajahitvā ṭhitattā sabbappahāyinaṃ kathayanti.

Dutiyagāthāya ninhātapāpakanti yo ajjhatabahiddhasaṅkhāte sabbasmimpi āyatane ajjhatabahiddhārammaṇavasena uppattirahāni sabbapāpakāni maggañāṇena ninhāya dhovitvā t̥hitattā ninhātapāpakam̐ āhūti evamattho daṭṭhabbo. Agāramajjhe vasantā agāramunino. Pabbajjupagatā anagāramunino. Tattha sekkhā sekkhamunino. Arahanto asekkhamunino. Paccekabuddhā paccekamunino. Sammāsambuddhā munimunino.

Puna kathetukamyatāpucchāvasena “katame agāramunino”ti āha. Agārikāti kasigorakkhādiagārikakamme niyuttā. Diṭṭhapadāti diṭṭhanibbānā. Viññātasāsanāti viññātam̐ sikkhattayasāsanam̐ etesanti viññātasāsanā. Anagārāti kasigorakkhādiagāriyakammaṇ etesaṇ natthīti pabbajitā “anagārā”ti vuccanti. Satta sekkhāti sotāpannādayo satta. Tīsu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā. Arahanto na sikkhantīti asekkhā. Tam̐ tam̐ kāraṇam̐ paṭicca ekakāva anācariyakāva catusaccam̐ bujjhitavantoti paccekabuddhā paccekamunino.

Munimunino vuccanti tathāgatāti ettha aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato -tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇam̐ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti.

Katham̐ bhagavā tathā āgatoti tathāgato? Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā sammāsambuddhā āgatā. Kiṃ vuttam̐ hoti? Yenābhinihārena purimakā bhagavanto āgatā, teneva amhākampi bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā bhagavanto dānasīlanekkhammaṇñāvīriyakhantisaccādhiṭṭhānamettupekkhāsaṅkhātā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatīṃsapāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṇ nayanadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajitvā pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattacariyādayo pūretvā buddhicariyāya koṭīṃ patvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgato. Yathā ca purimakā bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne, cattāro sammappadhāne, cattāro iddhipāde, pañcīndriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, ariyam̐ aṭṭhaṅgikam̐ maggaṇ bhāvetvā pūretvā āgatā, tathā amhākampi bhagavā āgato. Evaṇ tathā āgatoti tathāgato.

“Yathā ca dīpaṅkarabuddhaādayo, sabbaññubhāvaṇ munayo idhāgatā; Tathā ayam̐ sakyamunīpi āgato, tathāgato vuccati tena cakkhumā”ti.

Katham̐ tathā gatoti tathāgato? Yathā sampatijātā purimakā bhagavanto gatā. Kathaṇca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyam̐ patiṭṭhāya uttarābhimukhā sattapadavītiḥārena gatā. Yathāha -

“Sampatijāto, ānanda, bodhisatto samehi pādehi pathaviyam̐ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiñca vācam̐ bhāsati - ‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo””ti.

Taṇcassa gamanaṇ tatham̐ ahosi avitatham̐ anekesaṇ visesādhigamānaṇ pubbanimittabhāvena. Yañhi so sampatijāto samehi pādehi patiṭṭhāti, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittam̐. Uttaramukhabhāvo panassa

sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittam. Sattapadavītihāro
sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa. “Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”ti ettha
vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimadanassa. Setacchattadhāraṇam
arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa. Sabbadisānuvilokanam
sabbaññutānāvaraṇaṇāṇapaṭilābhassa. Āsabhivācābhāsanam pana
appaṭivattiyavaradhammacakkapavattanassa pubbanimittam. Tathā ayaṃ bhagavāpi
gato. Tañcassa gamanam tatham ahosi avitatham tesamyeva visesādhigamānam
pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā -

“Muhuttajātova gavampatī yathā, samehi pādehi phusī vasundharam;
So vikkamī satta padāni gotamo, setaṇca chattaṃ anudhārayum marū.

“Gantvāna so satta padāni gotamo, disā vilokesi samā samantato;
Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi, sīho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti.

Evam tathā gatoti tathāgato.

Atha vā yathā purimakā bhagavanto, ayampi bhagavā tatheva nekkhammena
kāmacchandam...pe... paṭhamajjhānena nīvaraṇe...pe... aniccānupassanāya
niccasaññaṃ...pe... arahattamaggena sabbakilese pahāya gato, evampi tathā gatoti
tathāgato.

Katham tathalakkhaṇam āgatoti tathāgato? Pathavīdhātuyā kakkhaḷattalakkhaṇam
tatham avitatham, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇam, tejodhātuyā
uṇhattalakkhaṇam, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇam, ākāsadhātuyā
asamphuṭṭhalakkhaṇam, viññādhātuyā vijānanalakkhaṇam.

Rūpassa ruppanalakkhaṇam, vedanāya vedayitalakkhaṇam, saññāya
sañjānanalakkhaṇam, saṅkhārānam abhisāṅkharāṇalakkhaṇam, viññāṇassa
vijānanalakkhaṇam.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇam, vicārassa anumajjanalakkhaṇam, pītiyā
pharaṇalakkhaṇam, sukhasa sātalaṅkhaṇam, cittekaggatāya avikkhepalakkhaṇam,
phassassa phusanalakkhaṇam.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇam, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇam,
satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇam, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇam,
paññindriyassa pajānanalakkhaṇam.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇam, vīriyabalassa kosajje, satibalassa
muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya
akampiyalakkhaṇam.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇam, dhammavicayasambojjhaṅgassa
pavicayalakkhaṇam, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇam, pītisambojjhaṅgassa
pharaṇalakkhaṇam, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇam,
samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇam, upekkhāsambojjhaṅgassa
paṭisaṅkhānalakkhaṇam.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇam, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇam,
sammāvācāya pariggahalakkhaṇam, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇam,
sammāājīvassa vodānalakkhaṇam, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇam,

sammāsatīyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññānalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanālakkaṇaṃ, viññāṇassa vijāṇanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādānassa gahaṇalakkhaṇaṃ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbatilakkhaṇaṃ, jarāya jīraṇalakkhaṇaṃ, maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatalakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ ijjhanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ, bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya anupassanālakkaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaraṇalakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ, khaye ñāṇassa samucchedalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ, chandassa mūlalakkhaṇaṃ.

Manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttariyalakkhaṇaṃ, vimuttiyā sārālakkaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ, etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatīyā āgato avirajjhītvā patto anuppattoti tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato.

Kathaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato? Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni. Yathāha -

“Cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri?
‘Idaṃ dukkha’nti, bhikkhave, tathametaṃ avitathametaṃ anaññathameta’nti
vitthāro.

Tāni ca bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgatoti vuccati. Abhisambuddhattho hi ettha gatasaddo.

Api ca jarāmarāṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho...pe... saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho...pe... jātiyā jarāmarāṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ bhagavā abhisambuddho, tassāpi tathānaṃ abhisambuddhattā tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato.

Kathaṃ tathadassitāya tathāgato? Bhagavā yaṃ sadevake loke...pe... sadevamanussāya pajāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhuvāre āpāthaṃ āgacchantaṃ rūpāmmaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ itṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanam? Yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā

sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītaka’’ntiādinā nayena anekehi nāmehi terasahi vārehi dvipaññāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ natthi. Esa nayo sotadvārādīsipi āpāthamāgacchantesu saddādīsu. Vuttampi cetam bhagavatā -

“Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... sadevamanussāya pajāya diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tamahaṃ jānāmi...pe... tamahaṃ abbhaññāsiṃ. Taṃ tathāgatassa veditaṃ, taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī’’ti.

Evaṃ tathadassitāya tathāgato. Tattha tathadassīatthe tathāgatoti padasambhavo veditabbo.

Kathaṃ tathavāditāya tathāgato? Yaṃ rattiṃ bhagavā bodhimaṇḍe aparājitaṃ pallaṅke nisinna catunnaṃ mārānaṃ matthakaṃ madditvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, yañca rattiṃ yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcaccattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyampi majjhimbodhiyampi pacchimabodhiyampi yaṃ bhagavatā bhāsitaṃ suttaṃ geyyaṃ...pe... vedallaṃ. Sabbam taṃ atthato byañjanato ca anupavajjaṃ anūnāmanadhikaṃ sabbākāraparipuṇṇaṃ rāgamadanimmadanaṃ dosamohadanimmadanaṃ, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitaṃ, sabbam taṃ ekamuddikāya lañchitaṃ viya, ekanāliya mitaṃ viya, ekatulāya tulitaṃ viya ca tathameva hoti avitathaṃ anaññathaṃ. Yathāha -

“Yañca, cunda, rattiṃ tathāgato anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambujjhati, yañca rattiṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmiṃ antare bhāsati lapati niddisati, sabbam taṃ tatheva hoti no aññathā, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti.

Gadaattho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya tathāgato.

Api ca āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāraṃ katvā tathāgatoti evametasmaṃ atthe padasiddhi veditabbā.

Kathaṃ tathākāritāya tathāgato? Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā. Tasmā yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃbhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi tathā gatā pavattāti tathāgato. Tenevāha - “yathāvādī, bhikkhave, tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. ‘Tasmā tathāgato’ti vuccatī’’ti. Evaṃ tathākāritāya tathāgato.

Kathaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato? Upari bhavaggaṃ heṭṭhā avīciṃ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇasu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñāṇadassanena, na tassa tulā vā pamāṇaṃ vā atthi, atha kho atulo appameyyo anuttaro rājātirājā devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha -

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya pajāya tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthudaso vasavattī, tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’’ti.

Tatthevaṃ padasiddhi veditabbā - agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya

sabbaparappavādino sadevakañca lokam abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tathō aviparīto desanāvīlāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāram katvā tathāgatoti veditabbo. Evaṃ abhibhavanaṭṭhena tathāgato.

Api ca tathāya gatotipi tathāgato, tatham gatotipi tathāgato. Gatoti avagato, atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalam lokam tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti tathāgato, lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti tathāgato, lokanirodham sacchikiriyāya tathāya gato pattoti tathāgato, lokanirodhagāminīṃ paṭipadam tatham gato paṭipannoti tathāgato. Tena yaṃ vuttam bhagavatā -

“Loko, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasmā tathāgato viṣamutto. Lokasamudayo, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo tathāgatassa pahīno. Lokanirodho, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā, bhikkhave, tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassa...pe... anuvicaritam manasā, sabbam tam tathāgatena abhisambuddham. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī’ti.

Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca tathāgatassa tathāgatabhāvadīpena mukhamattameva. Sabbākārena pana tathāgatova tathāgatassa tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “tathāgatā’ti āha.

Arahantoti kilesehi ārakattā, arīnam arānañca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā tathāgato araham. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūravidūre ṭhito maggena savāsanānam kilesānam viddhamsitattāti ārakattā araham.

“So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenāraham mato”.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnam hatattāpi araham.

“Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi araham mato”.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhiṃ puññādiabhisāṅkhārānam jarāmarāṇanemiṃ āsavaśamudayamayena akkhena vijjhivā tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālappavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlāpathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaram ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti araham.

“Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokānāthena tenesa, ‘araha’nti pavuccatī”.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesañca, teneva ca uppanne tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā sahampati sinerumattena ratanadāmena tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā ca manussā ca bimbisāraḥkosalarājādayo. Parinibbutampi ca bhagavantaṃ

uddissa channavutikoṭidhanam vissajjetvā asokamahārājā sakalajambudīpe
caturāsītivihārasahassāni paṭiṭṭhāpesi. Ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti
paccayādīnaṃ arahattāpi araham.

“Pūjāvisesaṃ saha paccayehi, yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ arahanti loke, tasmā jino arahati nāmametaṃ”.

Yathā ca loke ye keci paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti,
evamesa na kadāci pāpaṃ karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi araham.

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, araham iti vissuto”.

Evaṃ sabbathāpi -

“Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so muni;
Hatasamśaracakkāro, paccayādīna cāraho;
Na raho karoti pāpāni, araham tena vuccatī”ti.

Yasmā pana sabbe buddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesampi vasena
“arahanto”ti āha. Sammāsambuddhāti sammā sāmāñca sabbadhammānaṃ
buddhattā sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme sammāsambuddho,
abhiññeyye dhamme abhiññeyyato, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe
dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe
dhamme bhāvetabbato. Tenevāha -

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ;
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā buddhosmi brāhmaṇā”ti.

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā
purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ,
nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi
sabbadhamme sammā sāmāñca buddho. Esa nayo sotaghānājivhākāyamanesu.
Eteneva ca nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā,
cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā,
rūpasāññādayo cha saññā, rūpasāññetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha
taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā,
rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo,
uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni,
aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni,
mettābhāvanādayo catasso appamaññāyo, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato
jarāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni.

Tatrāyaṃ ekapadayojanā - jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ,
ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccanti
evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmāñca buddho anubuddho
paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā
vimokkhantikaññāvasena sammāsambuddho. Tesam pana vibhāgo upari āvi
bhavissati. Yasmā pana sabbabuddhā sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā
sabbesampi vasena “sammāsambuddhā”ti āha.

Monenāti kāmāñhi moneyyapaṭipadāsāṅkhātena maggaññāmonena muni nāma hoti, idha pana tuṇhībhāvaṃ sandhāya “na monenā”ti vuttaṃ. Mūlharūpoti tuccharūpo. Aviddasūti aviññū. Evarūpo hi tuṇhībhūtopi muni nāma na hoti. Atha vā moneyyamuni nāma na hoti, tucchabhāvo ca pana aññāñi ca hotīti attho. Yo ca tulaṃva paggayhāti yathā hi tulaṃ gahetvā ṭhito atirekaṃ ce hoti, harati, ūnaṃ ce hoti, pakkhipati; evameva so atirekaṃ haranto viya pāpaṃ harati parivajjeti, ūnaṃ pakkhipanto viya kusalaṃ paripūreti. Evañca pana karonto sīlasamādhapaññāvimuttivimuttiññānadassanasāṅkhātaṃ varaṃ uttamameva ādāya pāpāni akusalakammāni parivajjeti sa muni nāmāti attho. Tena so munīti kasmā pana so munīti ce? Yaṃ heṭṭhā vuttakāraṇaṃ, tena so munīti attho. Yo munāti ubho loketi yo puggalo imasmiṃ khandhādiloke tulaṃ āropetvā minanto viya “ime ajjhatickā khandhā, ime bāhirā”tiādinā nayena ime ubho atthe munāti. Muni tena pavuccatīti tena pana kāraṇena “munī”ti vuccatiyevāti attho.

Asatañcāti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho - yvāyaṃ akusalakusalappabhedo, asatañca satañca dhammo, taṃ “ajjhatickā bahiddhā”ti imasmiṃ sabbaloke pavicayaññāna asatañca satañca ñatvā dhammaṃ. Tassa ñātattā eva, rāgādibhedato sattavidhaṃ saṅgaṃ taṇhādītṭhibhedato duvidhaṃ jālañca aticca atikkamitvā ṭhito, so tena monasaṅkhātena pavicayaññāna samannāgatattā muni. Devamanussehi pūjitoti idaṃ panassa thutivacanaṃ. So hi khīṇāsavamunitā devamanussānaṃ pūjāraho hoti, tasmā evaṃ vuttoti.

Sallanti mūlapadaṃ. Satta sallānīti gaṇanaparicchedo. Rāgasallanti rañjanaṭṭhena rāgo ca pīlājanakatāya antotudanaṭṭhena dunnīharaṇatāya sallañcāti rāgasallaṃ. Dosasallādīsopi eseva nayo. Abbūlhasalloti mūlapadaṃ. Abbahitasalloti nīhaṭṭasallo. Uddhataṭṭhena uddhaṃ haṭṭasallo uddharitasallo. Samuddhataṭṭhena upasaggavasena vutto. Uppāṭṭitasalloti luñcitasallo. Samuppāṭṭitasalloti upasaggavaseneva.

Sakkaccakārīti dānādīnaṃ kusalahammānaṃ bhāvanāya puggalassa vā deyyadhammassa vā sakkaccakaraṇavasena sakkaccakārī. Satatabhāvakaraṇena sātaccakārī. Aṭṭhitakaraṇena aṭṭhitakārī. Yathā nāma kakaṇṭako thokaṃ gantvā thokaṃ tiṭṭhati, na nirantaraṃ gacchati; evameva yo puggalo ekadivasam dānaṃ datvā pūjaṃ vā katvā dhammaṃ vā sutvā samaṇadhammaṃ vā katvā puna cirassaṃ karoti, taṃ na nirantaraṃ pavatteti. So “asātaccakārī, anaṭṭhitakārī”ti vuccati. Ayaṃ evaṃ na karotīti aṭṭhitakārī. Anolīnavuttikoti nirantarakaraṇasaṅkhātassa vipphārassa bhāvena na līnavuttikoti anolīnavuttiko. Anikkhittacchandoti kusalakaraṇe vīriyacchandassa anikkhittabhāvena anikkhittacchando. Anikkhittadhuroti vīriyadhurassa anoropanena anikkhittadhuro, anosakkitamānasoti attho. Yo tattha chando ca vāyāmo cāti yo tesu kusalahammesu kattukamyatādharmacchando ca payattasaṅkhāto vāyāmo ca. Ussahanavasena ussāho ca. Adhimattussahanavasena ussoḷhī ca. Vāyāmo ceso pāraṃ gamanaṭṭhena. Ussāho ceso pubbaṅgamaṇaṭṭhena. Ussoḷhī ceso adhimattaṭṭhena. Appaṭivāni cāti anivattanā ca. Sati ca sampajaññanti saratīti sati. Sampajānātīti sampajaññaṃ, samantato pakārehi jānātīti attho. Sāthakasampajaññaṃ sappāyasampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti imassa sampajānassa vasena bhedo veditabbo. Ātappanti kilesatāpanavīriyaṃ. Padhānanti uttamavīriyaṃ. Adhiṭṭhānanti kusalakaraṇe patiṭṭhābhāvo. Anuyogoti anuyuñjanaṃ. Appamādoti nappamajjanaṃ, satiyā avippavāso.

Imaṃ lokaṃ nāsīsatīti mūlapadaṃ. Sakattabhāvanti attano attabhāvaṃ.

Parattabhāvanti paraloke attabhāvaṃ. Sakarūpavedanādayo attano pañcakkhandhe, pararūpavedanādayo ca paraloke pañcakkhandhe. Kāmadhātuntī kāmabhavaṃ. Rūpadhātuntī rūpabhavaṃ. Arūpadhātuntī arūpabhavaṃ. Puna rūpārūpavasena dukkaṃ dassetaṃ kāmadhātuṃ rūpadhātuṃ ekaṃ katvā, arūpadhātuṃ ekaṃ katvā vuttaṃ. Gatiṃ vāti paṭiṭṭhānavasena pañcagati vuttā. Upapattiṃ vāti nibbattivasena catuyoni vuttā. Paṭisandhiṃ vāti tiṇṇaṃ bhavānaṃ ghaṭṭanavasena paṭisandhi vuttā. Bhavaṃ vāti kammabhavavasena. Saṃsāraṃ vāti khandhādīnaṃ abbocchinnavasena. Vaṭṭaṃ vāti tebhūmakavaṭṭaṃ nāsīsatīti.

Saddhammapajjotikāya mahāniddesaṭṭhakathāya

Guhaṭṭhakasuttaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

ΠΑΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Ṭīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Σχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Σχόλια. 5. Η συλλογή των μικρών κειμένων. 16. Σχόλια για τη μεγάλη επεξήγηση. 2. Σχόλια για την επεξήγηση της ομιλίας περί της οκτάδας για τη σπηλιά έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org